
Eesti piir Narva jõel

ESTONIAN BORDER ON THE NARVA RIVER

Taavi Pae

Eesti Vabariigi ja ühtlasi Euroopa Liidu idapiir Narva jõel on üks pikemaajalisi suuri kultuurilisi ja poliitilisi rajajooni Euroopas. Alates 13. sajandist on sellest jõest läände jäävad alad kuulunud õhtumaisesse kultuuriruumi. Enamasti on Narva jõgi olnud piirijõeks, samas on hästi teada ka piiri kulgemine jõest idas Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil. Vahetult pärast Teist maailmasõda hakkas piir taas kulgema piki jõge, kuid suuremat tähtsust sellel ei olnud, kuna maa-alad mõlemal pool jõge kuulusid ühele riigile, samas küll eri liiduvabariikidele.

Pärast Eesti Vabariigi väljakuulutamist hakkas Eesti ja Venemaa piir lähtuma jõel kulgevast kontrolljoonest, mille kulg polnud täpselt paika pandud. Loodeti piirilepingule, mis määratleks täpselt piiri asukoha, kuid selleni pole praeguseni jõutud. Kuigi piirileping allkirjastati 2005. ja 2014. aastal, ei jõutud kummalgi korral lepingu ratifitseerimiseni ja sellisena kulgeb piir endiselt kontrolljoonel. Piiri kulgemine on kujunenud osalt nõukogudeaegsete topograafiliste kaartide järgi ja osalt ka tavapraktikast lähtuvalt. Ettekandes käsitlesin kolme probleemset kohta piiril.

Kuigi Narva jõgi on Eesti suurim jõgi ja seega ka laevatatav, kippus setete liikumise tõttu piki Peipsi põhjarannikut läänest itta jõe lähe Vasknarva juures ummistuma ja see tekitas probleeme laevaliiklusele. Selleks, et vältida setete kuhjumist, ehitati 1930. aastate alguses Vasknarva küla juurde kolm buuni ehk põiktammi ja jõe idakaldale ligi 1,5 kilomeetri pikkune voolu suunav tamm. Sellega kitsendati jõesängi ja kiirendati voolu, et vältida ummistusi. Üsna kiiresti hakkas aga liiva settima nii buunide vahele kui ka tammi taha jõe idakaldal. Nii on buunidevaheline ala ja osalt ka tammi ümbrus nüüdseks osalt maismaastunud. Vahetult pärast Teist maailmasõda muudeti piiri kahe

liiduvabariigi vahel selliselt, et see hakkas kulgema Narva jõe telgjoont pidi. Erand tekkis Vasknarva juures, kus vastasküla Skamja juurest hakkas piir kulgema piki jõe ja järve kallast kohani, kus Tartu rahu järgne piir jõudis (looduslikust Narva jõe lähtest kolm kilomeetrit lõuna pool) maismaale. Sellega tekkis olukord, kus Narva jõe lähe kuulub Eesti Vabariigile ja seal kontrollib liiklust Eesti piirivalve (Venemaa alused võivad liikuda, kuid peavad luba küsima). Samuti võib öelda, et väike osa maismaast Narva jõe idakaldal kuulub Eesti Vabariigile. Juhul kui Eesti-Vene piirileping jõustuks, liiguks riigipiir aga Narva jõe telgjoonele.

Pärast Teist maailmasõda on osalt muutuv olnud ka mitme Narva jõe saare küsimus, kuid keerulisem on piiri kulgemine Narva veehoidla kohal. See 1950. aastate alguses paisutatud veekogu ujutas üle laialdased alad, muuhulgas ka Narva jõe käärukohta Pljussa jõe suudme lähedal. Maismaaosajõe käärus on kutsutud Piimaninaks ja see oli oluline koht Eesti Vabadussõjas. Praegu lähtutakse piiri kulgemisel loogilist trajektoori pidi piki veehoidlat, kuid tegelikkuses on veekogu põhjas olemas jõe säng, kuhu jõgi valguks tagasi juhul, kui veehoidla tühjaks lastakse. See põhjustaks kindlasti segadust piiri kulgemise määramisel.

Kolmanda näitena piiri kulgemisest diskuteerisin Narva linna kohal asuva Paesaare paiknemise ja kuuluvuse küsimust. Kreenholmi saare ja raudteesilla vahel paiknenud Paesaar on märgitud mitmele enne Teist maailmasõda ilmunud kaardile. Kui 1950. aastate alguses valmis Narva hüdroelektrijaam, siis Narva jõe vesi juhiti kanalisse ja jõe looduslik sängi jäi kuivaks. Piir kulgeb seetõttu praktiliselt kuiva jõesängi keskel, kuhu on kujunenud kõrgem ala, mis kaasaegsetel kaartidel on märgitud Paesaarena. Samas ei asu see kohas, kus paiknes Paesaar siis, kui jõe sängi läbis vesi. Seega on kohanimi kandunud uuele ajutisele saarele, mis kaob juhul, kui sängi lastaks vesi. Huvitavaks teeb praeguse Paesaare veel seegi asjaolu, et eri kaartidel on Paesaare kuuluvust erinevalt kujutatud.

Kokkuvõtte ÕESI koosolekul 8. veebruaril 2023 peetud ettekandest.

Rahvusülesed seksuaalsuhted 18. sajandi Liivimaa talurahvaühiskonnas

TRANSNATIONAL SEXUAL RELATIONS IN THE PEASANT
SOCIETY OF LIVONIA IN THE 18TH CENTURY

Mati Laur

Liivimaa talurahva seksuaalkäitumise uurimiseks 18. sajandil on meil kaks peamist arhiiviallikate rühma: demograafilised allikad ja kohtumaterjalid. Esimeste plussiks on üldistusvõime ja seaduspärasuste väljatoomine, miinuseks aga anonüümsus ja isikupäratus. Kohtumaterjalid annavad meile küll võimaluse jõuda isikustatud ajalooni, kuid nende alusel on raske määratleda, mis on eriline ja mis tavaline. Samas oli seksuaalüleastumisteks kvalifitseeritud kohtuasjade osakaal üllatavalt kõrge, moodustades Liivimaa õuekohtus ligikaudu 45% kõigist menetletud asjadest. Kohtumaterjalidest pakuvad kõige rikkalikumat materjali vallasemade ülekuulamised maakohtutes, kus korduvad küsimused: „Kes on lapse isa? – Miks sa ta endale ligi lasksid? – Millal ja kus see toimus?“ Kui 1764. aastal kaotati Liivimaal vallasemade häbistuskaristused, lõpetati ka nende kohtulikud ülekuulamised. Muude seksuaalüleastumiste menetlus jätkus maakohtutes ka edaspidi. Kuigi vallaslaste osakaal jäi keskmiselt 2% lähedale, võimaldavad nimetatud kohtumaterjalid siiski talurahva seksuaalkäitumise mustrit välja joonistada.

Kui seisus- ja rahvusüleseid abielusid sõlmiti 18. sajandi Liivimaal väga vähe, siis eestlaste-lätlaste seksuaalsuhteid sakslaste ja venelastega tuli ette pigem üle kui alla statistiliselt võimaliku keskmise. Aadlike vahekorrad mõisa- või talutüdrukutega olid seevastu harvad. Enamasti olid eestlased või lätlased suhtes saksa soost mõisa-teenijate või käsitöölistega. Ka kohalikud sakslannad ei põlanud

seksuaalsuhteid eesti või läti talupoegadega. Erinevalt seksuaalsuhetest kohtame seisus- ja rahvusülest abielude sõlmimist harva. Kohtu ülekuulamistel on tavapärane, et kui sakslasega kokku elanud eestlanna või lätlanna käest küsitakse, miks ta seda tegi, lisab kohus enesestmõistetava noomimisena, et abieluni ei oleks selline suhe ju nagunii viinud.

Suhted vene soldatitega võisid nii mõnigi kord olla konsensuslikud, kuid suurem osa neist jäi siiski vägivaldseks. 18. sajandi keskpaigas teenis Liivi- ja Eestimaaale paigutatud maavägedes 45 000–55 000 meest, mis toonast rahvaarvu arvestades tähendas üht sõdurit umbes kümne tsiviilelaniku kohta. Soldatid olid talviti majutatud taldesse enam-vähem ühtlaselt üle kogu mandriala. Suhteid sõjaväe ja kohaliku rahva vahel pingestas asjaolu, et majutatud sõdurid ei olnud kohaliku päritolu, vaid olid siia toodud Venemaa sisekubermangudest. Liivi- ja Eestimaa talupojad olid Katariina II valitsusaja lõpuni nekrutikohustusest vabastatud ning neid sõjaväkke ei võetud. Venemaa sisekubermangudes õiguslik kaitse seksuaalse vägivalla vastu sama hästi kui puudus. Siit tulenes ka taldesse majutatud vene soldatitesse sisse juurdunud vägivald, mis jäi ka Liivimaal karistamatuks. Vägistamises süüdistatud soldatid jäid enamasti tundmatuks ning isegi juhul, kui naine teadis soldati nime, oli kohtuistungil ajaks väeosa sellest paikkonnast juba lahkunud. Samas tuleks vallaslaste isadesse, keda emad kohtu ees välja pakkusid, suhtuda allikakriitiliselt. Kui vaatame, kui suure osa Pärnu maakohtus toimunud ülekuulamistel ülesantud vallaslastest moodustasid Vene soldatid, siis 1733. aastal oli neid kümnendik, 1743. aastal juba üle 40%, 1753. aastal peaaegu pool ning 1763. aastal ainult 4%. Nii ulatuslik varieeruvus paneb nõustuma Pärnu maakohtu arvamusega, et naised ei kõnelnud alati tõtt ning veeretasi lapse tegemise sageli kohtule tabamatute sõdurite kaela.

Mis puutub esimese öö õigusesse (*ius primae noctis*), mida kohtab rahva uskumustes veel tänapäevalgi, siis 18. sajandi Liivimaal ei välistanud seda mitte ainult toonane seaduskord, vaid ka asjaolu, et suurel osal pruutidest oli „esimene öö“ juba enne altari ette jõudmist selja taga. Kuidas me saaksimegi ette kujutada kristlikus ühiskonnas toimivat rituaali, mis on vastuolus lausa kahe käsuga kümnest: kuuenda käsuga, mis keelab rikkuda abielu ning kümnenda käsuga,

mis keelab himustada ligimese naist. 18. sajandi Venemaa ei olnud õigusriik, küll aga selle Läänemere provintsid, kus seksuaalne vägivald pälvis kohtuliku uurimise ja süüdlase karistamise. Ka konsensuslikud vahekorrad eesti soost piigadega võisid abielus aadlimehele kaasa tuua lahutuse, trahvist ja avalikust patukahetsusest kirikus kõnelemata. Sellegipoolest olgu üle korratud: ajalooallikad „esimese öö õigust“ ei kinnita, ega saagi sellise „tavaõiguse“ absurdsust arvestades seda teha.

Kokkuvõte ÕESI koosolekul 22.vebruaril 2023 peetud ettekandest.

Masina-traktorijaamadest Eestis ja Eesti NSV-s

ON MACHINE AND TRACTOR STATIONS IN ESTONIA AND THE
ESTONIAN SSR

Tiit Rosenberg

Masina-traktorijaamadest Nõukogude Liidus

Masina-traktorijaam (MTJ) oli Nõukogude Liidus 1928–1958 (sealhulgas Eesti NSVs 1941 ja 1944–1958) tegutsenud riiklik majandusüksus, mis haldas traktoreid, põllutöömasinaid ja transpordivahendeid, teenindades nendega ühismajandeid. Teisisõnu oli see masinatega varustatud ja algselt talunike ning seejärel kolhooside tehniliseks ja organisatoorseks abistamiseks ning kontrolliks loodud sotsialistlik riiklik põllumajanduslik suurettevõte. Esimesed traktorisalgad ilmusid Nõukogude Liidus 1920. aastate lõpus. T. Ševtšenko nimeline sovhoos Ukrainas Odessa oblastis moodustas 1927. aastal esimese kümne traktoriga traktorikolonna, et teenindada ümbruskonna asunike majapidamisi ja järgmisel aastal ühtlasi masina-traktorijaama vastloodud kolhoose. MTJ-de loomine muutus massikampaaniaks pärast NSVL-i Töö- ja Kaitsenõukogu 5. juuni 1929. aasta määrust „Masina-traktorijaamade organiseerimisest“ ja kulges koos põllumajanduse kollektiviseerimisega. Algselt olid MTJ-d aktsiaettevõtted, mille katusorganisatsioon oli üleliiduline keskus – riiklik aktsiaselts Traktorotsentr. 1932. aastal reorganiseeriti MTJ-d riigiettevõteteks, millede juhtimine läks Põllumajanduse Rahvakomissariaadi pädevusse. MTJ-desse suunati tööle linnatööstest kommuniste ja komnoori. 1930. aasta algul suundus kompartei algatatud nn kahekümneviietuhandeliste liikumises suure propagandakäraga maale üle 27 000 inimese. Selleks et tõhustada

kontrolli kollektiviseerimise üle, tegutsesid 1933–1934 MTJ-de juures poliitosakonnad, kus ülema asetäitja oli julgeolukorgani (OGPU ehk Tšeka) töötaja Tšeka rajooniülema õigustes ja tema ülesanne oli teha agentuur-operatiivtööd MTJ-i töötajate ja külaelanike hulgas. Poliit-osakonnad pidid ideoloogilis-poliitiliste ja karistusmeetmete kaudu kindlustama kolhooside plaanide täitmise ning „puhastama“ MTJ-id ja kolhoosid „vaenulikust elemendist“. Kui poliitosakonnad olid täitnud partei seatud ülesande kindlustada kolhoosikord ja lõplikult purustada kulaklus, ühendati nad 1934. aasta lõpul vastavate partei rajoonikomiteedega. MTJ-s aga seati sisse direktori asetäitja amet poliitilisel alal, kelle ülesanne oli poliitiliselt kindlustada direktori kõigi ürituste edukat läbiviimist ja täita MTJ-i parteiorganisatsiooni sekretäri funktsioone. Korraaks taastati MTJ-de poliitosakonnad veel sõja-aastail 1942–1943 ja uutes nn liiduvabariikides 1951–1953.

1929. aastast hakkas koos massilise kollektiviseerimisega MTJ-de arv kiiresti kasvama. 1930. aasta lõpuks oli neid 158, 1933. aastal 2916, 1937. aastal 5818, 1940. aastal 7069 ja 1950. aastal ligi 8400 MTJ-d. MTJ-d teenindasid seejuures kolhooside üldisest külvipinnast: 1930 – 27%, 1933 – 59%, 1937 – 91%, 1940 – 94%.

Kolhooside teenindamine pidi toimuma nendega kohustusliku korras sõlmitud lepingute alusel, MTJ-i peamine tootmisüksus oli traktoribrigaad. Kolhooside suurenedes liitmiste teel kasvas brigaadi suurus ja traktorite arv selles. Künni- ja koristusperioodi veetis brigaad tavaliselt teeninduspiirkonnas (kolhoosis) korteris olles. MTJ-i keskuses asusid kontor, remonditöökoda, laod, naftabaas, masinakuurid ja varjualused tehnika jaoks, autotranspordivahendid, sh tehnilise abi masinad (rändtöökojad) traktoribrigaadide kohapealseks abistamiseks. Keskuses paiknesid ka MTJ-i alalise personali korterid ning mehansaatortele-remondimeestele mõeldud ühiselamu(d) talviseks remondiajaks. 1954–1957 võeti suund tüüpprojektide järgi MTJ-i heakorras-tatud töölisasulate väljaehitamisele.

Teises maailmasõjas kandsid ka MTJ-d sõjategevuse käigus suuri kaotusi – purustused tabasid pea 3000 MTJ, traktoripark ja inventar kahanes ligi kolmandiku võrra. Sõjajärgsel ajal suunati MTJ-sse niipalju uut tehnikat, et 1950. aastaks olevat saavutatud sõjajärgne tase.

MTJ-ide mudelit ja kogemust rakendati ka Teise maailmsõja järgses Ida-Euroopas. MTJ-d asutati 1946. aastast Bulgaarias, 1949. aastast Ida-Saksamaal ja Tšehhoslovakkias ning 1950-ndate algusest ka ülejäänud sotsialistlikes rahvavabariikides, 1980. aastal isegi Afganistanis. Tänapäeva Venemaal tekkis 1990. aastate algul taas vajadus MTJ-de järele – nüüd veidi muudetud nime (masina-tehnoloogia-jaama) all, et aidata põllumajandusettevõtete tehnilisel varustamisel. Ilmselt polnud needki kuigi elujõulised – kui algul oli neid Venemaal 900 ringis, siis 2009. aastaks oli nende arv kahanenud 200-le.

Masina-traktorijaamade ajaloo senisest käsitlemisest

Teema on Eesti ajalookirjutuses leidnud seni üllatavalt vähe käsitlemist. Nii meie ajaloo üldkäsitlustes kui ka põllumajandusajaloolistes erikäsitlustes on see põllumajanduse arenguloos lühike, kuid mõjus nähtus leidnud ülelibisevat mainimist. Põhjalikumad ja ajakohasemad uurimused selle kohta puuduvad. On vaid üks 1952. aastal koostatud majanduspoliitiline käsitlus ENSV TA Majanduse Instituudi teaduri Laine Brandteni sulest („Masinatraktorijaamade arendamine Eesti NSV-s“; 300 lk mk) ja neli TRÜ ajaloo osakonnas valminud diplomitööd: Väino Järve „Helme masina-traktorijaam võitluses põllumajanduse tõusu eest“ (1955), kaugõppijast parteitöötaja Rudolf Välja venekeelne „Eesti NSV masina-traktorijaamad võitluses sotsialistliku majanduse tõusu eest V viisaastakul“ (1956), Tõnu Tederi „Otepää masina-traktorijaam aastail 1950–1957“ (1958) ja Sulev Valdmaa „Eesti NSV masina-traktorijaamad (1950–1958)“ (1979). Mõningat valgust üksikute MTJ-de kohta leiab internetist oma kunagiste töötajate koostatud MTJ-de ja nende järglasasutuste (Kadrina, Koeru, Küti) loost.

Päris mööda pole MTJ-i perioodist meie maaelus läinud ka ilukirjandus (vt Egon ja Vaike Ranneti olustikuromaan „Kivid ja leib“ I–IV (1972–1985–1992–1996) ja Raimo Männise MTJ-i viimast tegevusaastat peegeldav lühiromaan „Valeühendused“ (1983)).

Ulatuslik teemakohane arhiivimaterjal alles ootab põhjalikumaid uurijaid.

Traktorijaamadest Eestis

Eestis loodi esimesed MTJ-d nõukogulike ettevõtetena aastal 1941. See polnud Eesti põllumajandusmaastikul aga päris uus ettevõtmine – nimelt olid Eesti vabariigis enne seda 1920. ja 1930. aastatel tegutsemas lähedast nime kandnud ettevõtted ehk traktorijaamad (TJ), mis võisid kuuluda riigile, ühistutele või olid eraomandis.

Esimesed traktorid jõudsid Eestisse 20. sajandi algul ja vabariigi algusaastaist peale võib rääkida siinse põllumajanduse traktoriseerimisest ehk nende põldudel rakendamisest. 1922. aastast hakati regulaarselt korraldama traktoristide kursusi, mida põhiliselt tegi masinainstruktor Jaak Pillikse, kes oli masinistide kursusi korraldanud juba eelmisel kümnendil. Aastatel 1923–1927 tehtud põllutöömasinate jõudluse võrdluskatsed süvendasid huvi traktorite vastu ning andsid tugeva tõuke masinate impordiks ja masinaühistute loomiseks. Laiemalt hakati traktoreid põllumajanduses kasutama 1930. aastate keskel. Aastatel 1936–1939 kasvas traktorite arv kaks korda, ulatudes 1939. aasta kevadeks 1792 masinani. Juba 1930. aastatest hakati Eestisse importima Nõukogude Liidus toodetud masinaid, seda eeskätt nende suhtelise odavuse tõttu. 1930. aastate lõpul jõudsid Eestisse esimesed kombainid ja 1939. aasta lõpul oli neid juba 24.

Traktorite kasutamisele andis kiirema hoo just valitsuse põllumajanduspoliitika. 1930. aastate keskel võttis valitsus suuna asundustegevusele ja edendas uudismaade ülesharimist, mille abinõuks sai traktorijaamade asutamine ja riiklik toetamine. Talunikele, kes harisid uudismaad, ja traktorijaama pidajatele, kes aitasid uudismaaharijad traktori ja sookünniadraga, maksis riik ka preemiaid.

1935. aasta kevadeks oli põllutööministeerium esimeste traktorijaamade asukohad kindlaks määranud. Neid avati kokku 59 ja neist 55 olid eratraktorijaamad. Osal neist olid juba olemas uudismaa harimise riistad, kuna osa riistu, mis maikuu Inglismaalt tellituna päralt jõudsid, andis neile kasutada riik. Põllutööministeerium oli valmis edaspidigi sõlmima uudismaaharimise lepinguid eratraktoripidajatega, kellel olid vajalikud riistad või kes muretsesid neid laenu teel. Kõik traktorijaamad töötasid normeeritud hindadega, saades osa tasu künni eest riigilt, osa talupidajalt.

Uudismaakünni soodustamiseks asutatud traktorijaamade tegevus oli edukas.

1936. aasta sügiseks oli arendatavas traktorijaamade võrgus neli riiklikku TJ riigimõisate juures (tegutse sid kuni 1938. aastani), igas tugevajõuline traktor traktoriadra ja randaaliga. Eratraktorijaamadest kündis 22 riigi antud traktoririistadega (lepingu alusel kasutada sahk ja randaal), kuna ülejäänud 39-l olid oma riistad. Sel aastal kündsid riiklikud traktorijaamad üles 230 hektarit ja eratraktorijaamad 1284 hektarit uudismaad.

1937. aastal oli tegevuses juba 215 traktorijaama, millest Virumaal oli 15, Järvamaal 16, Harjumaal 44, Läänemaal 32, Saaremaal 19, Pärnumaal 25, Viljandimaal 21, Tartumaal 26, Valgamaal 3, Võrumaal 10 ja Peteserimaal 4 traktorijaama. 1938. aastal kasvas TJ-de arv 338-ni, üles künti 15 802 hektarit uudismaid. 1939. aasta sügiseks oli Eestis juba 459 traktorijaama, mis kündsid üles üle 20 000 hektarit uudismaad. Kui 1935. aastal aidati uudismaid harida 4377 talul, siis 1937. aastal 8630 ja 1938. aastal 15 961 talul. Nagu siit nähtub, suudeti traktorijaamade abil üles harida ühe talu kohta keskmiselt veidi üle ühe hektari uudismaad.

1937. aasta lõpus, kui hinnati tehtut, nenditi optimistlikult, et Eestis on uudismaade reservina ligi üks miljon hektarit kõlbmata maad, mis ülesharimisele tuleb ja mille saaks kasutamiskõlblikuks muuta 25 aasta jooksul.

1939. aasta lõpus võtsid Põllutöoministeerium ja Põllutöökoda sihiks minna üle uut tüüpi masina-traktorijaamadele, mis ei tegelenuks enam ainult uudismaade harimisega, vaid aidanuks just tavapära stel põlluharimistöodel. MTJ-e kavatseti võimalikult täiuslikult varustada masinriistadega peamiselt mullaharimis- ja koristamistöode jaoks just väiksemate majapidamiste tarvis. Need jaamad pidid töötama põllutöoministeeriumi kutsekodade järelevalvel selleks loodavate ühingute või põllumeeste konventide käsutuses. 1940. aastaks arvestati, et kui suurendada traktorijaamade arvu 550-ni ja rakendada kõik Eestis olemasolevad traktorid kevadel põlluharimistöodele, siis suudaksid need 30 päeva jooksul kahe vahetusega töötades ära teha kuni 25% kohalikest mullaharimistöodest.

Nendele kavadele tõmbas kriipsu Eesti okupeerimine 1940. aastal ja kogu elu sovetiseerimine, mis põllumeeste elus tähendas maa natsionaliseerimist ja nõukoguliku maareformi käigus selle ümberjagamist, samuti ettevalmistusi kolhooside loomiseks, mis esialgu avaldus nõukogulike masina-traktorijaamade ja hobu-masinalaenutuspunktide võrgu asutamises.

1941. aasta esimesed nõukogulikud MTJ-d

Seni parim kokkuvõte esimese nõukogude okupatsiooniaasta sündmustest nõukoguliku maareformi ja sellega seotud MTJ-de asutamise kohta sisaldub 1943. aastal ilmunud koguteose „Eesti rahva kannatuste aasta“ II osas.

MTJ-de ellukutsumise vormiliseks aluseks olid 1940/41. aasta vahetusel vastu võetud kompartei ja nukuvalitsuse ühismäärused 3. detsembrist 1940 ja 11. veebruarist 1941, mille alusel loodi Eestis 25 MTJ-d ja nende juurde 250 hobu-masinriistade laenutuspunkti (HMLP) – keskmiselt üks punkt igasse valda. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 13.–15.03.41 määrati kindlaks MTJ-de asukohad ja see, kust pidi tulema esmane materiaaltehniline varustus. Toome sellest väljavõtte Keeni MTJ näitel:

- „1. Anda masin-traktorijaamadele tasuta kasutamiseks alljärgnevad maa-alad ja hooned: /.../ Keeni Masin-traktorijaamale – Keeni jaama juures asuv Ruusa Lotta nr. A-3 talu 29,71 ha suurune maa-ala koos hoonetega.
2. Masin-traktorijaamade varustamiseks remonttöökodadega ja inventariga Eesti NSV piirides asuvate remonttöökodade sisustuse arvel, anda tasuta üle masin-traktorijaamadele: /.../ Keeni masin-traktorijaamale – Antsla linnas asuvate, Transpordi Peavalitsuse Võru autobaasi valduses oleva endised natsionaliseeritud A. Kriibi ja A. Kuuse mehhaanika-töökodade sisseseaded.“

Esimeses järjekorras asutatavate MTJ-de nimekirjas (25. märtsi 1941 määruse järgi) oli 15 järgmist MTJ-d: Jõhvi, Rakvere, Järva-Jaani, Tallinna, Rapla, Taebla, Saare, Pärnu-Jaagupi, Kilingi-Nõmme, Viljandi, Palamuse, Tartu, Võru, Keeni ja Halahalnja. Teises järjekorras

olid 10 MTJ-i: Pangevitsa, Vihula, Paide, Vasalemma, Sipa, Vändra, Põltsamaa, Alatskivi, Rannu, Pikajärve. Kokku oli neile planeeritud traktoritööd 50 000 künnitöö hektari ulatuses, seejuures I järjekorras loodud MTJ-l 2000–2400 hektari piires, II järjekorras looduile 1400–1700 hektari ulatuses. Traktorid pidid töötama 20 tundi ööpäevas. 1941. aasta kevadel loodud MTJ-le oli ette nähtud tuua NSV Liidust 331 traktorit koguvõimsusega 10 592 hj. Jõhvi, Tartu, Keeni, Võru ja Pangevitsa MTJ-d pidid saama igale 15 traktorit (võimsusega kokku 480 hj), teistele oli ette nähtud 12 või 14 traktorit. Tegelikult jõuti tuua ettenähtust vaid osa.

Veebruari lõpus teatasid ajalehed üldsusele, et asutatud 25 MTJ-i jaoks käib töötajate ettevalmistamine, korraldatakse traktoristide kursuseid, valminud on MTJ-i ja talupoja vahel sõlmitava lepingu tekst. Esmajärjekorras hakkavad MTJ-d abistama kolhoose ja kehvik-talupoegi.

MTJ-ide talupidajaile tehtud tööde eest tuli tasuda natuuras, mille normid olid jälle jõukatele taludele 50% kõrgemad, kavandatud-loodetud kolhoosidele aga 20% madalamad. Tegelikuses ei tulnud taludel nende monstroomitega veel tegemist teha. Küll aga koolitati MTJ-des töötajaid, keda sooviti või kavatseti kasutada kolhooside loomisel. Seega toimisid MTJ-d ja HMLP-d kui „Trooja hobused“, olles eelmänguks kolhooside loomisele.

Suuremat segadust kui MTJ-d tekitasid külas aga hobu-masinriistade laenususpunktid, mida asuti looma märtsis 1941. Needki olid kolhoosi eelkooliks mõeldud riiklikud ettevõtted. Kiirkorras asutati 238 HMLP-d, millele anti igale oma talund (30–100 hektarit) ja kraabi kokku 8 hobust esialgu kavandatud 20 asemel koos tööriistadega, mis võeti ära jõukatelt taludelt- vormiliselt küll „ostu“ teel. Tegelikuses kujunesid väga paljud HMLP-d, mida rahvasuus ka „possupunktideks“ kutsuti, uusmaasaajate abistamise asemel asjatundmatu ja hoolimatu tegutsemise tõttu hobuste suretamise ning töö narrimise keskusteks. Seegi tekitas külas palju paksu verd ja rikkus inimeste läbisaamist

1941. aasta kevadel hakkasid kõik plaanitud MTJ-d ja HLP-d tegutsema, kuid pidid peatselt alanud Nõukogude-Saksa sõja tõttu tegevuse lõpetama. Sõja puhkemisel anti MTJ-de direktoreile käsk kogu

põllutööriistade-masinate pargi evakueerimiseks Venemaale, kuid üksikute traktoristide ennastsalgava tegevuse tõttu õnnestus siiski päästa 38 traktorit: neist 31 lint- ja 7 ratastraktorit.

1941. aasta suvel, pärast võimuvahetust, võeti MTJ-d ja HMLP-d taas tegevusse astunud kohalike maavalitsuste kontrolli alla kuni nende likvideerimiseni. Neile määrati hooldajaks mõni endistest töötajatest, kes tegid revisjoni, et välja selgitada allesjäänud varad ja kohustused. Sõjasündmuste tõttu võimu vahetusel oli osa MTJ-i varadest nii või teisiti läinud MTJ-i lähema ümbruskonna inimeste kätte. Lõpetati ka teenistusvahekord MTJ-de ja HMLP-de endiste töötajatega. 1941. aasta oktoobri lõpuks nimetatud asutused likvideeriti, selle läbiviimine pandi vastavate vallavalitsuste peale, nende hooned ja maaalad ning varad tuli tagasi anda endistele omanikele ehk nende lähematele seaduslikele järglastele või nende puudumisel välja rentida.

MTJ-d Eesti NSV-s 1944–1958

Pärast Eesti okupeerimist ja nõukogude võimuorganite töölerakendamist asuti 1944. aasta lõpul taas nõukogulikku maareformi teostama. 10. septembril 1944 võttis NSVL Rahvakomissaride Nõukogu vastu määruse MTJ-de võrgu taastamise kohta Eesti NSV-s. 1945. aastal asus tegevusse 24 MTJ-d – peale sõjaeelse 23 MTJ-i (endise Petseri maakonna alal asunud Halahalnja ja Pangevitsa MTJ-d kuulusid ENSV-st äralõigatud maal nüüdsest Pihkva oblasti koosseisu) lisandus 1945. aastal moodustatud Helme MTJ. Koos MTJ-dega taastati vormiliselt nende koosseisu kuuluvad hobu-masinlaenutuspunktid – üldjuhul paar punkti valla kohta.

1949. aastal läbiviidud massilise kolhoseerimise järel suurenes nõudlus MTJ-de järele ja neid asutati juurde. 1950. aastal asutati 15 (Ambla, Audru, Hiiu, Karula, Lihula, Paasvere, Paide, Põlva, Raasiku, Rõuge, Röpina, Saadjärve, Suure-Jaani, Torma ja Võnnu), 1951. aastal 17 (Ahja, Jõgeva, Kanepi, Kullamaa, Kursi, Kuusalu, Küti, Lügänuše, Mustla, Orava, Otepää, Raudna, Saue, Tõstamaa, Vaivara, Vao, Vastseliina), 1951. aastal 4 (Juuru, Kadrina, Rakke, Varstu), 1952. aastal 4 (Ahja, Kambja, Karksi-Nuia, Veski), 1953. aastal 4 (Koeru, Risti, Tarva, Vigala) ning viimasena 1957. aastal Pärnu.

Kolhooside asutamisel loodud kolhoosid olid väikesed – keskmiselt oli neil 240 hektarit põllumaad. 1950. aasta sügisperioodil asuti kolhooside ühendamisele ja 1951. aasta teisel poolel lõpetati põhiliselt nende ühendamine, millega kujunes kolhoosi keskmiseks suuruseks 2000 hektarit ja keskmiseks põllupinnaks 740 hektarit. Üsikumajandite kiire vähenemine kaotas HMLP-de mõtte ja nende arv hakkas 1948. aastal vähenema, kuni nad 1950. aastal üldse likvideeriti.

Kui esimesed 24 MTJ-i 1944. aasta sügisel tööd alustasid, oli nende käsutuses vaid 72 traktorit sõjaeelsest 295-st. Täiendust saadi esmalt taas ettevõtetud nõukoguliku maareformi käigus talunikelt võõrandatud tehnikast. Aastatel 1944–1947 võõrandati nõukoguliku maareformiga 1. juuniks 1947. aastal 24 328 talust hooneid, inventari, loomi ja produkte, mis kuulusid ümberjagamisele uusmaasaajatele, MTJ-dele, sovhoosidele ja abimajandele. MTJ-de saagiks langes 329 elumaja ja 1140 muud hoonet (6% võõrandatust), 202 traktorit (59%), 181 viljapeksumasinat (39%), 625 viljalõikajat (51%), 1540 hobuatra (34%), 557 külvimasinat (56%), 1776 vankrit (34%), 2074 hobust (26%), 934 lehma (6%), 401 siga (7%), 410 lammast (5%), 1073 tonni vilja (18%), 1191 tonni kartuleid (11%) ja 2509 tonni heinu (32%).

Oluline on teada, et MTJ-de algusaastatel töötasid nende kõrval põllupidajate teenindamisel ka sajad masinaühistud. Nende moodustamine oli ühistegevusliikumise käigus alanud juba enne Esimest maailmasõda ja jätkus Eesti Vabariigis. Osa neist pidas vastu suveni 1940, kui punavõim need likvideeris, eratraktorid natsionaliseeris ja nende baasil nõukogulikud ühistud rajas. 1944. aastal loodi näiteks Kadrinas Undla-Sootaguse ühistu kahe traktoriga, millega liitus ka uusmaasaajaid ja mille teeninduspiirkond hõlmas kõiki ümberkaudseid külasid. 1946. aasta tehnilised ühistud koondati. Kadrinas moodustati Masina-Elektriühistu, mis jätkas tööd ühistegevuslikel alustel. 1947. aastal oli ühistul 7 traktorit, 11 viljapeksumasinat, 4 mootorit, 3 traktoriatra, 2 kultivaatorit. Selle varustusega töötas ühistu ka kollektiviseerimise algul, mil tema teenindada olid kõik valla kolhoosid. Kollektiviseerimise käigus likvideeriti ka senini tegutsenud põllumajanduslikud masinaühistud – 1949. aasta alguse seisuga oli neid ENSV-s 196. Nende vara läks osaliselt kolhoosidele-sovhoosidele ja MTJ-dele. Kadrina ühistu traktorid läksid nende

kõrval töötanud Vao MTJ-le. 1951. aastal rajati Kadrina MTJ, kes päris ühistu töökoja.

MTJ-de teenistuslik alluvus

MTJ-d oli esimene lüli riigi ja kolhoosi vahel, mis pidi kolhoosides ellu viima partei poliitilisi käske ning reguleerima riigi ja kolhoosi majandussuhteid riigi kasuks. MTJ allus Põllumajanduse Ministeeriumi MTJ-de Peavalitsusele. Kuna MTJ oli riigieelarveline asutus, siis eraldas peavalitsus talle palgafondi, koosseisud, tehnika jm materiaalsed väärtused. Tegelikus töös allus MTJ rajooni TSN-i täitevkomiteele, selle põllumajandusosakonnale ja rajooni parteikomiteele. Kuni valdade kaotamiseni 1950. aastal tegi MTJ koostööd ka valdate TK põllumajandusosakondadega

MTJ-i finantsmajanduslikku tegevust kontrollis rajooni Riigipanga osakond ja täitevkomitee rahandusosakond. Kulutused olid eelarvega rangelt piiratud. Hoonete ja ehitiste remonti polnud aastate jooksul (kuni 1953. aastal) ette nähtud. Traktoritööde eest laekunud rahalised vahendid kanti riigieelarvesse. MTJ-l oli oma tootmis-finantsplaan tehtavate tööde, kolhooside riigile müügikohustuste ja naturaaltasu laekumise kohta.

Talupidajatele ja hiljem kolhoosidele pandud riiklike müügikohustuste kõrval oli MTJ-de süsteem teine kanal, mille kaudu läksid odavaks hinnatud põllumajandussaadused riigile. MTJ-dest said talunike ja kolhooside paljaskoorijad, sest masinate kasutamise eest võeti ränka hinda. Igal aastal nõõriti kolhoosilt traktori kasutamise eest keskmiselt traktori hinna jagu renti. Näiteks kombaini tööpäeva eest tuli maksta 500 rubla, mis oli keskmise kolhoosi 200 kolhoosniku päevapalk. Sellest hoolimata kirjutati ja jutlustati MTJ-de loomisest kuni nende likvideerimiseni kiidulaule, kuidas need abistasid kolhoose.

Traktoribrigaadid

Kolhoose teenindasid traktoribrigaadid – algul, kui kolhoose oli palju, töötas üks brigaad sageli mitmes kolhoosis. Seepärast ei suudetud kolhoosidele teha lepingulisi töid tähtaegselt ja kvaliteetselt.

Kolhoosides, kus töödega alustati hiljem, ei jõutud neid sobivaimal ajal ära teha ega lõpetada: kõike tehti kiirustades, hiline misega ja rikuti agrotehnilisi nõudeid. Esines isegi künnile külvamist, kiiruga jäeti ära randaalimine ja äestamine. Tulemuseks olid põllukultuuride madalad saigid.

Brigaadis oli tavaliselt 5–7 traktorit ja töid juhtis brigadir; brigaadide liikmed elasid peamiselt enda teenindavates kolhoosides. MTJ-i kaadri peamine osa, traktoristid, saadi kahelt poolt: 1) talviti MTJ-i juures peetud paarikuuliselt kursuselt, kus lektoreiks olid nende endi spetsialistid – valmistati ette ratastraktorite traktoriste; 2) põllumajanduse mehhaniseerimise koolide kuuekuulistel kursustel (lintraktorite traktoristid, kombainerid).

Traktoribrigaadi brigadiri ülesanne oli kontrollida MTJ-i ja kolhoosi vahel sõlmitud lepingu täitmist, vajaduse korral paigutada traktoreid ringi ühest kolhoosist teise. Samuti pidas ta arvestust tehtud töö kohta, korraldas koostööd kolhoosi esimehe, põllundusbrigadiri ja agronoomi vahel ning kindlustas traktorite tehnilise teenindamise ja abistas traktoriste remondil. Brigadiri abistas tema töös arvestaja-tankija, kes tegi keeruka ja mahuka arvestuse kulutatud kütuse iga päeva kohta ning esitas sellekohase dokumendi iga kuue päeva tagant MTJ-i raamatupidamisele. Kündmisel, vaheltharimisel ja heinaniitmisel töötas traktoril ka haakija. Sügisel viljapeksu ajal kuulus brigaadi koosseisu kaaluja, kes kaalus ja arvestas pekstud vilja; kombainiga koristamisel oli hädatarvilik ka kombaineri abi.

MTJ-de kaader

MTJ-de kaadri iseloomustamiseks toome andmed Keeni MTJ-i kohta. Keeni MTJ taastati 1945. aastal, kuid mitte samas kohas kui 1941. aastal. Sel korral sai selleks endine Keeni mõisa keskus, kus moodustus MTJ-i keskasula. 1945. aasta alguseks koosnes administratsiooni personal 49 töölisest-teenistujast. MTJ-i direktorile allus insener-tehnilisest kaadrist vanemagronoom, insener-mehaanik ja jaoskonnagronoom. Teenistujaid oli seitse: pearaamatupidaja, kaks raamatupidajat, arveametnik, naftamajanduse juhataja, majandusjuhataja ja masinkirjutajasekretär. Teenindava personali hulka kuulus kolm valvurit, koristaja ja

kutsar-tallimees. Traktoriste oli 25, lisaks 8 traktoribrigaadi brigadiri, kelle kasutada oli 25 vana välismaist traktorit (neist 7 roomiktraktorit) ja 25 3–4-hölmalist traktoriatra. Algaastatel kuulus MTJ-le ka abimajand – 1,5 kilomeetri kaugusel asunud 60 hektari suurune Ruusa talu, millel oli 4 hobust, 5 lehma, 2 mullikat ja 2 vasikat, 3 lammast, 2 talle ning 2 siga. Abimajandit, mis pidi toetama MTJ-i töötajate varustamist sööda ja toiduainetega, hooldas 5 naistöölis.

Keeni MTJ alluvuses oli ka maakonna piires veel kokku 40 kuupalgalise töötajaga 10 hobu-masinlaenuspunkti, igas juhataja, arvepidaja-asjaajaja, tallimees ja valvur. Igal HMLP-il oli oma majapidamine, mille aluseks oli mõni natsionaliseeritud talu (keskmiselt 31 hektarit ja 19 hektarit põllumaad) HMLP hobukoosseisu ja teenistujate ülalpidamiseks. HMLP-del, mis olid kevadeks sõlminud lepingu 400 talu maade harimiseks, oli selleks kasutada 260 tööhobust, 131 vankrit, 145 rege, 193 hobuseriista ja hobu-põllutöomasinatest 144 atra, 91 vedru- ja 93 siksakäket, 23 kartulivõtumasinat, 43 viljalõikajat ja 74 hobureha. Ilmselgelt ei suutnud need kümne talu baasil moodustatud punkti kuigi tõhusat abi osutada isegi uusmaasaajatele ja väikekohapidajatele ning kujunesid majanduslikult üsna ebatõhusateks ripatsiteks ka MTJ-le, mistõttu need kõik alanud kollektiviseerimise käigus likvideeriti, st anti üle kolhoosidele.

1953. aasta alguseks oli Keeni MTJ kasvanud: masinaid oli 25 lint- ja 33 ratastraktorit, mis jaotusid 10 traktoribrigaadi vahel, lisaks 3 veoautot, 3 autotsisterni ja 2 autotöökoda.

MTJ kaadri (kokku 221 inimest) hulka kuulus nn tootmistöölisi 117, kellest 38 said palka MTJ-st (kombainerid, kaalujad, masinistid ja mõned traktoristid), 79 aga said palka normipäevade alusel kolhoosidest (traktoristid, traktoribrigaadi brigadirid, nende abid, arvestajad jt). Remonditöökoja poolel töötas juhataja, mehaanik ja 12 alalist remonditöölis, kellele lisaks töötas talvisel remondiperioodil veel 25 ajutist remonditöölis traktoristidest, kombaineritest, autojuhtidest). Oli ka väike ehitus-remondibrigaad. Administratiivaparaati kuulus 59 töötajat – sellest spetsialistidena 38 (mehhaanikud, agronoomid, zootehnikud jt).

1956. aasta lõpuks oli masinapark kasvanud peamiselt kombainide ja uuemate traktorimarkide arvel (27 lint- ja 27 ratastraktorit, 23

kombaini, 4 veomasinat, 2 sõiduauto ja 3 tsisternautot, 2 autotöökoda, 5 mootorratast), kuid inimeste arv püsis samas suurusjärgus (kokku 203, sh töötas traktoritel ja teistel mehhaniseeritud töödel kolhoosides 86, MTJ töökodades 25, insener-tehnilisi töötajaid 24, teenistujaid 11 (raamatupidamine ja arvestus), autojuhte 6 ja hooajalisi töötajaid 25).

MTJ-i eesotsas oli laiade volitustega direktor, kes kuulus EKP Keskkomitee nomenklatuuri ja kelle määrasid kohale kõrgemad võimuorganid enamasti parteipiletiga nõukogude tagalas viibinud või Eesti Laskurkorpuses võidelnud kaadri hulgast. Eksisteeris ka nn MTJ direktorite reserv, kuhu arvatud isikud olid kinnitatud koguni Moskvast. Direktori asetäitjaks loeti peamehhaanik ja peaaagronoom, peale nende oli MTJ-de puhul reegliski, et kommunistist direktori kõrval kuulus koosseisu ka direktori asetäitja poliitilal. 1950. aastal otsustasid nõukogude võimuorganid tugevdada Eesti NSV-s ja teistes massilise sundkollektiviseerimise ohvriks langenud liiduvabariikides poliitilist kontrolli maapiirkondades, milleks rakendati NSV Liidus juba 1930. aastatel kasutatud vahendit – poliitosakondade moodustamist MTJ-de koosseisus. ÜK(b)P Keskkomitee 30. septembri 1950 otsuse ja EK(b)P Keskkomitee büroo 14. oktoobri 1950 otsusega moodustati MTJ-de poliitosakonnad ja nende juhtimiseks Eesti NSV põllumajandusministeeriumis poliitsektor (koosseisus 28 töötajat). MTJ-i poliitosakonna koosseisus oli ette nähtud 10 töötajat – poliitosakonna ülema kõrval, kes oli ühtlasi direktori asetäitja õigustes, tema asetäitja poliitmassilise töö alal, abid tööks komsomoli ja naiste hulgas, ajalehetöötajad, toimetuse sekretär, masinkirjutaja, trükiladuja ja kaks autojuhti. Poliitosakonnad komplekteeriti sama aasta lõpuks ja ilmuma hakkasid ka MTJ-de poliitosakondade ajalehed – kaheleheküljelised kord nädalas ilmuvad ja rahvakeeles „kobrullehtedeks“ kutsutavad. Enamik lehti kandsid üpris kõlavaid nimetusi, nagu Stalinlik Saak (Keeni), Kõrge Agrotehnika (Otepää), Stalinlik Sõprus (Juuru), Stalinlane (Lüganuse), aga oli ka vähem pretensioonikate nimedega lehti, nagu Traktoristi Sõna (Raudna) või Traktoristi Hääl (Tartu) või Helme Traktorist (Paide, Saue jm).

Põllumajandusministeeriumi poliitsektori ülevaates 1952. aasta kohta sedastati, et „poliitosakondade ajalehed ilmusid 61 MTJ-i juures (v.a Veski, Kambja, Karksi-Nuia ja Ahja MTJ, kus ajaleht ei ilmunud).

Nenditi, et viimasel ajal on ajalehed oma tööd mõnevõrra parandanud: hakkasid regulaarselt ilmuma ja paranes materjalide sisu, suurenes maakorrespondentide võrk. Ajalehed hakkasid sagedamini avaldama sisukaid materjale põllumajanduseerindlastest, võimsa nõukogude tehnika kasutamisest, massilise poliitöö küsimustest, sots võistluse korraldamisest, töödistsipliinist MTJ-s ja kolhoosides, kolhooside partei ja komsomoliorganisatsioonide tööst. Puuduseks nende ajalehtede töös peeti aga seda, et vähe valgustatakse MTJ-de ja kolhooside eesrindlikke töömeetodeid, ei jagata kogemusi mahaääjatele, ei üldistata paremaid töötulemusi ja vähe praktiseeritakse kogemuste vahetamist.“

Poliitosakonna ajalehtede peateema oli parteiliste direktiivide edastamine ja sotsialistliku võistluse õhutamine – küll traktoristide ja brigaadide, küll MTJ-de endi või ka kolhoosnike ja kolhooside vahel. Poliitosakondade ülesanne oli parandada MTJ-de tööd ja nende koostööd kolhoosidega, tõsta riikliku distsipliini põllumajanduses, teha poliitmassilist töö – seda eriti komsomoli liikmete ja naiste hulgas. Ilmselt poliitosakonnad neile pandud lootusi täiel määral ei täitnud. Seoses põllumajanduse juhtimise reformimise algusega sügisel 1953 likvideeriti poliitosakonnad EKP Keskkomitee büroo 22. detsembri 1953 otsusega aasta lõpuks.

MTJ-de tehnika

MTJ-de tehnika koosnes peamiselt kodumaistest traktoritest ja põllutööriistadest. Diiselmootoriga lintraktoritest oli kasutusel DT-54 (väga hea manöövervusvõime ja läbivusega suurejuline) ja KD-35 (tehniliselt halvasti lahendatud, nõrga vastupidavuse, kuid hea manöövervusvõimega). Petroolikütusel ratastraktoritest olid kasutusel HTZ-30 ja U2 (viimane oli mõeldud vaheltharimistraktoriks) – liikusid rihvliitega varustatud metallratastel. Petroolikütusel oli ka lintraktor Nati. Algaastatel kasutati ka masinaühistutelt ja eraisikuil ülevõetud välismaiseid traktoreid. 1948. aastaks oli MTJ-del kokku 533 traktorit, millest 35% välismaised margid (peamiselt ratastraktorid). MTJ-de masinapark, eriti lintraktorite osa, kasvas aasta-aastalt, eriti pärast kollektiviseerimist. 1950. aasta lõpuks oli traktorite arv kasvanud

1775-le – suure osa sellest (722 traktorit) andsid kollektiviseerimise käigus likvideeritud põllumajanduslikud masinaühistud. 1775 traktorist viiendiku moodustasid veel sõjaeelsed välismaised margid (Fordsonid 62%, Deeringud 32%, Lenz-Bulldogid 3%). 1954. aasta lõpuks olid need kõik maha kantud. Nende asemele asusid uuemad ratastraktorid DT-14, DT-24, HTZ-7 ja Belaruss, lintraktorid DT-54. Traktorite arv stabiliseerus 1955. aastaks, jäädes 3600–3900 vahele – kasv toimus riikliku jaotusplaani alusel Eestile eraldatud traktorite arvel. Linttraktorite osakaal tõusis ligi 55%-le.

Märkimisväärselt suurenes teraviljakombainide arv: 1949. aastal 9, 1950. aastal 127, 1957. aastal 1197. Aastatel 1955–1957 on MTJ-i kombainid oma kombainidega käinud enne meie viljakoristuse algust ka uudismaadel (Kasahstanis) aitamas sealset vilja koristada.

MTJ-de varustus traktorite ja kombainidega jäi aga kogu nende eksistentsi jooksul puudulikuks, vaatamata nende arvulisele kasvule. 1950. aastal tuli ühe MTJ-i kohta ligi 40 traktorit ja kaks kombaini, 1957. aastal 60 traktorit ja 20 kombaini. Eriti nappis haagiseid ja muud inventari. Ebapiisavaks jäi ka autopark: liikuvate töökodade osas kasvas see 1950–1957 vaid 100-lt 166-le. Kõige halvem oli varustus maaparandusmasinatega.

MTJ-de remondibaasist

Algselt kasutati MTJ-des jõuseadmetena masinaühistutelt saadud traktoreid ja lokomobiile, mida ei saanud amortisatsiooni tõttu põllutööl kasutada. Need jõuseadmed tõrjuti töökodadest välja elektrifitseerimise käigus. Võrreldes kolhoosidega kulges elektrifitseerimine MTJ-s kui riiklikes ettevõtetes kiiremini, jõudes lõpule 1953. aasta lõpuks – MTJ-d lülitati riiklikku energiasüsteemi (kolhoosidest sel ajal vaid 44%).

1950. aastal ei omanud MTJ-d ühtegi töökoda, mis oleks vastanud kapitalremondi teostamise nõuetele, kuna enamuse töökodadest moodustasid ajutise iseloomuga kohandatud ruumid. Olemasolevaist tööpinkidest oli osa amortiseerunud ja tööks kasutamatud. Olukord paranes alles 1950ndate lõpuks. Remont jäi MTJ-de valukohaks kuni nende lõpuni – peamisi põhjuseid oli väga halb varustus tagavaradetailidega.

Kokkuvõtteks: masinapargi ja remondibaasi moderniseerimine ja suurendamine ei suutnud käia sammu aja nõuetega.

MTJ-de kolhoosides tehtud tööd

MTJ-de põhiline ülesanne oli põllutööde mehhaniseerimine. 1957. aastaks oli MTJ-d suutelised oma tehnikaga teostama künnitöödest (kevad- ja sügiskünn) 97%, talivilja külvist 80%, suviviljakülvist 60%, linakülvist 28%, kartulipanekust 35% ja kartulivõtust 14%. Kombainidega koristati 48% teraviljasaagist ja 10% linasaagist. Heinaniitmisel jõuti teha 10% ja rohumassi sileerimisel 55% töödest. MTJ-i traktorid tegid ka maaparandustöid (kännujuurimist, võsalõikust, kuivendustöid, kivikoristust, uudismaa ülesharimist).

Järjest olulisemaks kujunes MTJ-i mehhanisaatoreile töö kolhooside loomakasvatustefarmides (vesivarustuse paigaldamine, automaatajoogiseadmete, lüpsiagregaatide ja söödatöötlemise seadmete paigaldamine ning farmisisesse transpordi hooldus).

MTJ-de lõppvaatus

1950. aastate lõpuks oli kolhooside olukord tänu mitmetele majanduslikele, poliitilistele ja organisatsioonilistele meetmetele oluliselt kindlustunud. Sellele aitasid kaasa suured korrektiivid senises laastavalt mõjunud nõukogude põllumajanduspoliitikas. 1955. aastal muudeti põllumajanduse planeerimise aluseid, tõsteti -saaduste kokkuostuhindu ja alandati müüginorme ning loobuti täiendavate kohustuste lisamisest paremini töötanud kolhoosidele. Märnatavalt suurendati ka riiklikke assigneeringuid põllumajandusse, tugevdati selle tehnilist baasi. 1956. aastal muudeti ja täiendati kolhoosi põhikirju. 1957. aastal kaotati põllumajandussaaduste riiklikud müügikohustused kolhoosnikele ja asutuste abimajapidamistele. Otsustavaks sammuks kolhoosidele vabamate käte andmisel sai MTJ-de kaotamine aastatel 1957–1958 ja maa ning masinate koondamine ühtedesse ja samadesse kättesse.

MTJ-de likvideerimise põhjusteks oli tõsiasi, et uutes oludes ei vastanud MTJ-de pakutav tootmistehniline teenindamine majanduslikult ja organisatsiooniliselt kosunud kolhooside vajadustele,

pidurdades nende arengut. Ka ei kasutatud masinaid maksimaalselt ning rikuti jämedalt agrotehnikat, mistõttu saagid jäid endiselt madalaks. MTJ aga ei vastutanud materiaalselt teenindatavate majandite töötulemuste eest.

Nii langetatigi NLKP Keskkomitee veebruaripleenumil 1958. aastal otsus, mis vormistati 31. märtsil 1958 NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadusena „Kolhoosikorra edasisest arengust ja masina-traktorijaamade reorganiseerimisest“. Neist osa likvideeriti, osa muudeti remondi- ja tehnikajaamadeks (RTJ) ning traktoreid ja põllumajandusmasinaid hakati müüma otse kolhoosidesse. Otsustati ka kustutada kolhooside võlad MTJ-dele ja müüa nende tehnika kolhoosidele 2–5-aastase järelmaksuga. Sovhoosidele, kellel kui riiklikel majanditel oli juba varemalt omi masinaid, anti MTJ-i omi üle tasuta. Tol hetkel oli MTJ-idel 1223 kombaini ja 3784 traktorit, kolhoosidel endil oli traktoreid juba 935. Peale nende oli kolhoosidel ka veoautosid ja muid masinaid, mida oli hakatud juba varem lubama, kui ühismajandeil oli raha nende soetamiseks. MTJ-ide põllumajandusspetsialistid, alates agronoomidest-zootehnikutest-mehhaanikutest ning lõpetades traktoristide ja autojuhtidega, suunati tööle majanditesse. Tegelikult oli seni MTJ-de koosseisu kuulunud põllumajandusspetsialistide üleminek kolhoosidesse koos nende astumisega kolhoosi liikmeks oli alanud juba 1955. aasta suvel.

Pärast tehnika müüki kolhoosidele reorganiseeriti endiste MTJ-i asemele 38 remondi-tehnikajaama (RTJ).

Konkreetse pildi ühe MTJ-i likvideerimisest saame taas Keeni MTJ-i näitel. Keeni MTJ likvideeriti ühe esimesena, juba enne sellekohast NLKP KK 1958. aasta veebruaripleenumi otsust. See toimus veebruaris-mais 1957. Keeni MTJ-i baasil moodustati Keeni sovhoos, mis päris traktorijaama keskuse. Sovhoosile kui põllumajandusettevõttele eraldati tootmismaa, mis lõigati ära naabruses asunud kolhoosidelt. Traktorijaama põhivahenditest anti sovhoosile (NB! – tasuta, sest mõlemad olid riiklikud majapidamised): hooned keskuses (kontor, masinakuur, remonditöökoda, puidutöökoda, materjalide laod, ühiselamu ja kauplusehoone, keskuse kinoruum, puurkaev ja Keeni-Mikumatsi elektriliin), elumajad ja lauda- ning abihooned Ruusal, Jursil, Mikumatsil, Keenis, Toomel, Simunal. Põllumajanduslikest masinatest

ja -riistadest sai sovhoos 2 lokomobiili, 11 traktorit, 7 kombaini, ühe auto GAZ-53, kaks hobust ja mitmesugust majanduslikku inventari (sh kirjutuslaud, toole, kappe jms), 9 naftatsisterni, vaate, ämbreid jms.

Samas Valga rajoonis asunud Karula MTJ-le, mis eksisteeris veel aasta, anti põllutööriistadest ja masinatest 29 traktorit, sõiduauto M-20, mitu mootorratast ja veoautot, seemnekontrolli labori sisustus ja varustus, kütte- ja määrdeained, töökoja seadmeid ja laomaterjale, drenaažitorud ja majandusinventari (mööblit, sh 21 reformvoodit, 13 riidekappi), mitmesugust varustust (sh 19 voodimadratsit ja 20 komplekti vooditarbeid). Keeni MTJ-i bilansist Karula MTJ-i bilanssi anti ka Sangaste veterinaarjaoskond. Üksikuid asju jagus veel Kaagjärve aiandussovhoosile, Valga sovhoosile (põllutööriistu, 6 traktorit), Puka sovhoosile (12 traktorit ja põllutööriistu, töökoja sisseseadet; üle anti ka Puka veterinaarjaoskond). Tagavaraosad anti üle Audru MTJ-le. Nipet-näpet jagus vaid kolhoosidele, kellelt sovhoosi kasuks oli ära lõigatud põllumajandusmaad. Viimaste peamine saak olid aga suur osa MTJ-i kaadrist, kellest osa oli üle tilkunud juba varem.

Milline oli MTJ-de kaotamise kohene mõju põllumajandusele, on seni küsimuseks, millega pole otseselt tegelenud ei meie põllumajanduspoliitikud, -teadlased ega ka ajaloolased. Pöörde negatiivsetest kaasnähtudest, millest on kirjutatud mõnedes Nõukogude ja vene käsitlustes (MTJde tehnika müük kohustuslikus ja kiirendatud korras ning kõrgendatud hinnaga, mis tekitas kolhoosides käibevahendite puuduse ja raske finantsolukorra, mehhanisaatorite kaadrist ligi poole kaotamineku maal jms), eesti käsitlustes positiivse kõrval pole midagi leida.

Kokkuvõte ÕESI koosolekul 08.03.2023 peetud ettekandest.

Kolonel Ants Matsalo: kas umbteel või stardirajal?

COLONEL ANTS MATSALO: IN STALEMATE OR ON THE
RUNWAY?

Ago Pajur

2022. aastal andis Rahvusarhiiv välja kolonel Ants Matsalo (1895–1945) VR II/3 päeviku, mis hõlmab aastaid 1931–1940 ning on teadaolevalt ainus Eesti Vabariigi vanemohvitseri kirjutatud ja tänini säilinud päevaraamat. Peale päeviku sisaldab üllitis kolonel Matsalo mälestusi Vabadussõjast ja tema Kõrgema Sõjakooli diplomitööd, samuti ülevaadet tema eluloost (Ohvitseri päevaraamat. Ants Matsalo. – *Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost 10*. Tartu: Rahvusarhiiv, 2022). Nimetatud raamatust tõukuski küsimus, kuidas positsioneerida kolonel Matsalo asendit Eesti kaitseväes: kas tema karjäär oli jõudnud tippu või pakkus võimalusi edasiseks arenguks. Vastuse leidmiseks tuleb vaadelda Ants Matsalo elulugu võrdluses teiste toona kindralõlakuteni jõudnud ohvitseridega. Aastatel 1918–1940 omistati Eesti kaitseväes kindrali auaste kokku 37 ohvitserile, ent siinkohal tulevad neist vaatluse alla vaid 25. Arvestusest on välja jäetud kuus meedikust ja kaks juristist kindralit, samuti kaks Vene väest kindralitena Eestisse tulnud meest ja kaks admiralit.

Ants (a-ni 1938 Hans) Matsalo (a-ni 1935 Matson) sündis 28. märtsil 1895 Mulgimaal Paistu kihelkonna Aidu valla Kolube põlistalus. Naljaga pooleks võib öelda, et sünnikoht pakkus häid eeldusi sõjaväeliseks karjääriks, kuna Mulgimaalt pärines viis ja Suur-Viljandimaalt¹ koguni üheksa kindralit. Aga mõistagi ei jagatud aastmeid sünnikoha alusel.

¹ Jaak Pihlakult laenatud Suur-Viljandimaa mõiste hõlmab lisaks tänapäevasele Viljandi maakonnale ka varasematel aegadel Viljandimaa koosseisu kuulunud

Vanuse poolest oli Ants Matsalo karjääril arenguruumi, sest 1890ndatel sündinud meesteni jõudis kindraliks saamise järjekord alles 1930ndate II poolel. Pärast Vabadussõda, st rahuaegsetes normaaloludes kindraliks kõrgendatud ohvitserid jagunesid vanuseliselt (vanus auastme saamise hetkel) järgmiselt: alla 40-aastased – kolm; 40–44-aastased – neli; 45–49-aastased – kaheksa; üle 50-aastased – viis. Seega lubas sünniaasta Ants Matsalol kindraliks kasvamisest unistada küll. Eriti kuna seadus võimaldas tal teenistuses olenevalt ametikohast jätkata veel 12–15 aastat.

Ants Matsalo koolipõlv algas Aidu valla Tõlli koolis, jätkus Paistu kihelkonnakoolis ja sai lõppakordi Viljandi linnakoolis. Analoogse haridustee – valla-, kihelkonna- ja linnakool (valla- ja kihelkonnakooli võis asendada linnaalgkool) – läbis 11 tulevast kindralit, kellest kolm lõpetasid Viljandi linnakooli. Aga ... neist koguni kümme astus pärast üldhariduse omandamist vabatahtlikuna Vene väkke ja koolitas end kaadriohvitseriks. Ants Matsalo seevastu omandas posti-telegraafi-ametniku kutse ja töötas Olustvere sideagentuuris.

Mais 1915 mobiliseeriti Ants Matsalo ilmasõtta ja läkitati peagi Gattšina lipnikekooli, mille lõpetas sama aasta 6. detsembril. Sarnase lipnikukoolituse läbis sõja-aastail kokku umbes 2400 eesti noormeest. Enamik neist ei unistanudki kindraliks saamisest ja ega neil polnudki selleks väljavaateid. Ka iseseisvas Eestis olid kindrali auastmeni jõudmisel eelisolukorras endised kaadriohvitserid, eriti need, kes olid omandanud sõjaväelise kõrghariduse. Siiski kõrgendati 1930ndate teisel poolel kindraliks kaheksa ilmasõja-lipnikku. Ilmselt võinuks edaspidi nende hulka lisanduda ka Ants Matsalo.

Kindralite elulugudest kumab selgelt läbi, et kõrgele positsioonile jõudmiseks pidid olema täidetud mitmed eeldused.

1) Tegelikud lahingukogemused ilmasõjas. Ühel või teisel viisil ja määral tegid hiigelheitluse kaasa kõik tulevased kindralid. Võitlustest ei jäänud kõrvale ka Ants Matsalo, kes teenis esialgu 2. Kaukaasia kütipolgus ja hiljem 735. Senaki jalaväepolgus, tõustes nooremohvitseri kohalt rooduülemaks ja lipnikust staabikapteniks ning pälvides lahinguliste teenete eest kaks ordenit (Püha Stanislavi ja Püha Anna

Põltsamaa ja Helme kihelkondi ning Pilstvere kihelkonna Imavere ja Kabala valdu.

3. järgu teenetemärgid mõõkade ja lehviga). Säärast karjääri võib pida lipnikekursused läbinud eesti meeste puhul üpris tavapäraseks.

2) Teenistus eesti rahvusväeosades. 1917. aastal moodustatud rahvusväeosadesse jõudis 16 tulevast kindralit, kes teenisid alustades diviisiülema ja lõpetades nooremohvitseridega erinevatel ametikohtadel. Staabikapten Matsalost sai novembris 1917 Tallinna üksiku eesti jalaväepolgu (3. eesti jalaväepolk) pataljoniülem ning kuu aega hiljem Viljandis formeeritava 2. eesti jalaväepolgu adjutant (staabiülem). Kahtlemata oli teenistus rahvusväeosades, st „õigeaegne“ naasmine kodumaale hüppelaud kõrgematele kohtadele tulevikus.

3) Osalemine Vabadussõjas. Vabadussõjas löid kaasa 24 tulevast kindralit – seda nii rahvaväe kõrgemas juhtkonnas ja diviiside eesotsas kui ka polgu-, pataljoni- ja rooduülemana. Vabadussõja-aegsetest rooduülematest tõusid hiljem kindraliteks siiski vaid üksikud. Ants Matsalo läks Vabadussõtta rooduülemana, oli sõja vältel korduvalt pataljoniülema ajutine kohusetäitja ning lõpetas sõja pataljoniülemana, teenides seejuures pidevalt samas väeosas – 2. jalaväepolgus. Vabadussõja lõppedes kõrgendati ta kapteniks ja vääristati Vabadusristiga. Küllap võib ka Vabadusristi pida lisaelduseks sõjaväelase edasises karjääris, sest Vabadusrist jäi saamata üksnes kahel tulevasel kindralil, samas kui ülejäänud 23 meest pälvisid kokku 29 Vabadusristi.

4) Kaadriohvitseri kutse. Kuigi Vene armees oli saanud kaadriohvitseri ettevalmistuse umbes 260 eestlast, jäi neist iseseisva riigi kaitseväe tarvis väheseks, mistap oli vaja kaasata sõjaaegseid lipnikke. Alustuseks tuli aga viia nende teoreetilised teadmised ja praktilised oskused vastavusse kutselisele ohvitserile esitatavate nõuetega. Selleks käivitati 1920. aastal alalisväe ohvitseride kursused, mille läbis järgnenud seitsme aasta vältel 600 endist lipnikku. Meestel, kes lootsid teha kaitseväes karjääri, tasus need kursused selja taha jätta võimalikult varakult. 2. jalaväepolgu kapten Matsalo läbis alalisväe ohvitseride kursuste kolmanda lennu (1922–1923), seega piisavalt aegsasti.

5) Sõjaline kõrgharidus. Kuuel peamiselt vanemasse põlvkonda kuulunud kindralil sellekohane haridus puudus, kuid kõigil ülejäänutel oli see olemas. Seitse kindralit olid omandanud kõrgema sõjalise hariduse veel enne Eesti iseseisvumist Venemaa Kindralstaabi

akadeemias või Intendandiakadeemias. Samuti seitse kindralit said vastava hariduse 1921. aastal asutatud Eesti kõrgemas sõjakoolis (aastani 1925 Kindralstaabi kursused), kusjuures neli neist omandasid seejärel veel teisegi sõjalise kõrghariduse (kolm meest Prantsusmaa ja üks Belgia kõrgemas sõjakoolis). Prantsuse kõrgema sõjakooli läbis üks ning Vene Kindralstaabi akadeemia (lühendatud kursuse) ja Prantsuse kõrgema sõjakooli samuti üks kindral. Kategoriasse „ei liha ega kala“ kuulus kolm meest, kes kuulusid läbi aastatel vanemohvitseride hariduse täiendamiseks mõeldud Informatsioonikursused, mis ei andnud täielikku sõjalist kõrgharidust. Ants Matsalo õppis Kõrgema sõjakooli II lennus (1923–1926), mille 16 lõpetaja seast võrsus kaks kindralit ja 10 koloneli. Taas oli tegemist õigeaegse valikuga, sest kui Kõrgema sõjakooli I lend andis neli kindralit, siis III lend vaid ühe ning veelgi hilisematest lõpetajatest ei jõudnud kindralõlakuteni keegi.

Eesti kõrgema sõjakooli lõpetamine andis Ants Matsalo karjääri edendamiseks vajaliku aluse. Samas jäi astumata järgmine samm – teise kõrghariduse omandamine mõnes välismaises (eelistatult Prantsuse) kõrgemas sõjakoolis. Selle asemel jätkas major Matsalo tegevteenistust – esialgu staabitööl (II diviisi staabi operatiivjaoskonna ülem; kindralstaabi I osakonna ülema abi), seejärel rivikohtadel (1. jalaväerügemendi ülema abi, sama rügemendi I pataljoni ülem, Sakala üksiku jalaväepataljoni ülem) ning uuesti staapides (I diviisi staabiülem, III diviisi staabiülem). Viimases ametis olles tuli tal 1940. aastal kahe kuu vältel täita ühtlasi ka diviisiülema kohustusi. 1938. aastal omistati talle koloneli auaste.

Seega jõudis Ants Matsalo Teise maailmasõja alguseks Eesti sõjaväes kõrgele positsioonile, ehkki veel mitte tippjuhtkonda. Küsimusele, kas tal olnuks võimalik tõusta tippu, puudub ühene vastus. Vajalikud eeldused – lahingukogemused, teenistus rahvusväeosades, osalemine Vabadussõjas, sõjaväeline kõrgharidus, soliidne teenistusstaaž nii rivi- kui ka staabiametites – olid tal olemas, kuid kõrgemaid ametikohti polnud jalaga segada, samas kui kindralipagunistest unistavaid kolonele leidis rohkesti (1940. aasta seisuga oli tegevteenistuses vähemalt 53 koloneli). Pole välistatud, et välismaise sõjalise kõrghariduse puudumine ja pikaks ajaks diviisi staabiülema

kohale takerdumine (staabiülem kipub ülema varju jääma) võisid tema edenemist takistada.

Kolonel Ants Matsalo karjääri lõpetas Teine maailmasõda. 1940. aasta suve lõpus viidi ta, nagu enamik Eesti ohvitsere, üle Punaarmee – 180. laskurdiviisi staabi operatiivjaoskonna ülema kohale –, ent juuniküüditamine tõi kaasa arreteerimise ja Norilskisse saatmise. Ants Matsalo, kelle eluküünal kustus 2. veebruaril 1945 GULAGis, saatust jagasid 18 Eesti Vabariigi kindralit (1940. aasta seisuga tegevteenistuses olnud 13-st kindralist 11).

Kokkuvõte ÕESI koosolekul 22.03.2023 peetud ettekandest.

Otepää maalimaastikud

PAINTED LANDSCAPES OF OTEPÄÄ

Maire Aarsalu, Alo Aarsalu

Eesti kunstnike on läbi aegade paelunud Lõuna-Eesti kuppelmaastikud oma küngaste, nõgude ja järvedega. Erinevatel aegadel on Lõuna-Eesti loodust maalinud teadaolevalt üle 70 kunstniku, kes on loonud umbes 200 maali. Esimesed maastikumaalijad Eestis olid baltisaksa soost kunstnikud, kes juba 19. sajandil hakkasid kujutama pastoraalseid stseene ja talupojaidüllid. 20. sajandil kujunes Eesti maastikumaal eesti kunstnike üheks lemmikmotiiviks. Eesti maastikumaalis on enim kujutatud Lõuna-Eesti kuppelmaastikku ja mere-randa. Erilisel kohal Lõuna-Eesti motiivide seas on Pühajärv, Eesti üks ilusamaid ja maalilisemaid järvesid. Maastik on mõistagi enam kui saja aastaga väga palju muutunud, mets varjamas vaateid, kuid mõned maalipaigad on jäänud äratuntavaks.

Lõuna-Eesti ruum on muutunud Eesti kunstiajaloo peaaegu mütooloogiliseks. Ainuüksi teoseid pealkirjaga „Lõuna-Eesti maastik“ on Eesti muuseumide kogusid kajastava andmebaasi MUIS andmeil vähemalt 80. Võrdluseks pealkirjaga „Kesk-Eesti maastik“ või „Ida-Eesti maastik“ pole ühtki teost, „Põhja-Eesti maastikke“ on 12 ja „Lääne-Eesti maastikke“ kaks teost. Esimene teadaolev Otepää maastikku kujutav, täpsemalt dateerimata maal on tõenäoliselt K. J. Senffi maalitud enne 1830. aastat. Nagu tööde dateeringutest näeme, langeb maastikumaali võidukäik Eestis 20. sajandi esimesse poolde. Tänapäeval on vabas looduses maalimine muutunud harulduseks, kaas-aegseid loodusmaale kohtab kunstigaleriides ja näitustel kahetsusväärselt harva.

Ettekandes on lähtuvalt ajalisest järjestusest käsitletud 23 Otepää ümbrust ja Pühajärve maalinud kunstnikku – Karl Julius Senff, Konrad Mägi, Konstantin Süvalo, Villem Ormisson, Aleksander Vardi, Johannes Võerahansu, Elmar Leppik, Richard Uutmaa, Enn Volmere, Nigul Espe,

Aleksander Pilar, Varmo Pirk, Johannes Uiga, Kalju Nagel, Kaja Kärner, Albert Anni, Alex Kütt, Harri Pudersell, Lüüdia Vallimäe-Mark, Artur Lokk, Jaan Tuuling, Julius Kruus, Maire Aarsalu – ja 49 nende loomingu kuuluvat kunstiteost. Vaatluse all olid kunstnike elulood, kunstiopingud ja kunstistiilid. Põhjalikumalt peatuti Johannes Uiga kui Pühajärve maalija loomingul ning Konrad Mägi Lõuna-Eesti-teemalistel maalidel. Lõuna-Eestit maalinud kunstnike tööde analüüsimisel vääriavad tähelepanu kompositsioon ja värv, samuti see, kuidas kunstnikud on maastikust saadud visuaalset elamust erinevalt ja isikupäraselt interpreteerinud. Samade motiivide puhul võib kohata erinevaid tõlgendusi – nii realistlikumaid (Senff, Espe, Nagel), romantilis-realistlikke (Vardi, Uutmaa, Kärner, Pudersell) kui ka impressionismi (Ormisson, Vardi, Leppik) ja ekspressionismi stiilis teoseid (Mägi, Volmere, Uiga).

Miks inspireeris künklik ja järvedega pikitud Lõuna-Eesti maastik kunstnikke rohkem kui tasane maa? Miks läksid kunstnikud sageli samasse kohta tagasi ja maalisisid sama vaadet kas siis erinevas kolooriidis või kasutasid erinevat tehnikat? Varasemas Eesti maalikunstis oli küllaltki levinud võte, mida on nimetatud lõunaestilikuks perspektiiviks: me näeme panoramaamset vaadet, kingul seisva kunstniku ette on nagu vöönditena laotunud loodus. Mujal Eestis maalides oli niisugust perspektiivi keeruline leida, kuid Lõuna-Eestis võis seda päris tavaliseks pidada ning see võlus kunstnikke. Selline kaugustesse ulatuv maastik lubab lahendada ka puhtalt maalilisi ülesandeid: kaugemad piirkonnad hägustuvad, nende värv muutub hajusamaks ja kontuurid sulanduvad. Samuti teiseneb maaliruum – see on tunduvalt sügavam, vaatenurki ei löika ära silme ette kerkivad puud, vaataja pilk eksleb kaugustesse, andes nõnda maalile veidi melanhoalse atmosfääri. Pühajärve ümbruse ja Otepää Linnamäe lähedased künkad olid kunstnikele ideaalne inspiratsiooniallikas, kujutamaks seda õhku, valgusemängu ja värve, mis olid impressionismi põhikomponentideks. Traditsioonilist maalikunsti olemust silmas pidades on maalikunstniku põhilised tööriistad värv ja kompositsioon. Lõuna-Eesti maastik pakub ammenamatuid kompositsioonilahendusi ja värvimänge.

Kokkuvõte ÕESi koosolekul 22.11.2023 peetud ettekandest.

Vera Poska-Grünthali juristitöö

THE LEGAL WORK OF VERA POSKA-GRÜNTHAL

Merike Ristikivi

Vera Poska-Grünthal (1898–1986) on jätnud Eesti ajalukku jälje mitmel viisil. Teda tuntakse kui innukat naisliikumise aktivisti, kes asutas mitmeid naiste ja laste õigustega tegelevaid organisatsioone. Ta andis silmapaistva panuse seadusloomesse tsiviilseadustiku eelnõu perekonnaõigust käsitleva osa ettevalmistamisel, aga võttis ette ka teadustöö, kaitses magistriraadi, ja temast sai esimene naislektor Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas. Nendeks ettevõtmisteks andsid olulise tõuke õigusprobleemide tundmaõppimine praktilise juristitöö käigus ja kogemused advokaadina 1920.–1930. aastatel Tallinna ja Tartu õigusbüroodes.

Soov ja otsus minna õigusteadust õppima kujunes Vera Poskal üsna noorelt. Tartu Ülikooli õigusteaduskonna oli lõpetanud ka tema isa, advokaat ja riigimees Jaan Poska. „Ise tahan astuda õigusteaduskonda, olgugi et naistel veel õigusi pole juristina töötamiseks. Isa aga väidab, et siis kui lõpetan, on naistel õigused käes. Lugesin ajakirjast „Probuzhdenie“, et naisjuristid pole soovitatavad, sest nad võivad oma võluva välimusega mõjustada kohut! Milline lollus!“, meenutab ta mälestusteraamatus „Jaan Poska tütar jutustab: mälestusi oma isast ja elust vanemate kodus“ (1969) oma päevikusissekan-
deid 15-aastasena. Õigushariduse ja juristitöö valisid peale Vera veel tema õde Helene Poska-Niinemann ning vennad Jaan Poska ja Jüri Poska. Samuti olid õigusteadust õppinud Vera õed Anna ja Nina, ent valinud teise elukutse. Seega oli Poskade pere üheksast lapsest tervelt kuus õppinud Tartu ülikooli õigusteaduskonnas. Juristiharidusega oli ka Vera abikaasa Timotheus Grünthal, kellest sai 1928. aastal riigikohtunik ja kes pidas Tartu ülikooli õigusteaduskonnas tsiviilprotsessi loenguid ning kaitses seal 1936 magistritöö pandiõiguse teemal.

Vera enda juuraõpingud Peterburis, Voronežis ja Tartus said 1925. aastaks läbi. Sellesse perioodi jäi ka abiellumine ja nelja lapse sünd, viies laps sündis mõni aasta hiljem. Juristikarjääri alustas Vera Poska-Grünthal 1926. aastal Tallinna juriidilises büroos, mis allus linna hoolekandeosakonnale ja oli asutatud tema isa linnapeaks olemise ajal. Vannutatud Advokaatide Nõukogu aruande järgi võeti ta 1927. aastal advokatuuri liikmeks ning järgmised kaks aastat töötas ta Tallinnas vandeadvokaat Peeter Ruubeni abina.

Esimesed kolm aastat juristitööd mõjutasid Verat väga tugevalt. Tagantjärele on ta hinnanud, et kaheldamatult tegi töö juriidilises büroos temast naisõiguslase. Büroo abi kasutasid peamiselt puudust kannatavad isikud ja tööd oli palju. Esikohal olid perekonnaõiguslikud vaidlused, alimentide nõudmised ja abielulahutused. Oma mälestusteraamatus „See oli Eestis“ (1975) kirjeldab ta seda perioodi kui intensiivseid õpiaastaid: „Meie klientideks olid peamiselt naised. Neil ei olnud harilikult raha advokaadi võtmiseks, tulid siis meilt abi otsima, kui enam polnud jõudu üksinda raskustega võidelda. Vahenditult õppisin tundma Balti Eraseaduse ülekohtuseid reegleid meie naiste suhtes ja aegamööda kujunes teadvuses nõue, et naised ise peavad taotlema seaduse muutmist, kuna mehed vabatahtlikult oma eesõigusi käest ära ei anna.“ Samuti tuli lahendada vaidlusi majaperemeeste ja üürnike vahel ning vähemal määral pärimisasju. Kriminaalajadega pöörduti nende büroo poole harva. Eraldi vajas harjumist meesklientide kriitiline suhtumine naisadvokaatidesse. Aegamööda sellega siiski harjuti, eriti kui nähti, et ka vastaspool oli palganud naisjuristi. Esialgu tundusid kergedki õigusvaidlused ja juhtumid keerulistena ning nõu saamiseks pöördus Poska-Grünthal oma isa endiste advokaatidest kolleegide poole. Kogenud juristide asjatundlikud ja sõbralikud nõuanded suurendasid indu süveneda teemadesse põhjalikumalt ja elavdasid huvi õiguslase töö vastu.

Samasse perioodi jääb ka mitmete naiste ja laste õigusi toetava organisatsiooni asutamine. Üha olulisemaks muutus koostöö ja võrgustike loomine mitte ainult Eestis, vaid ka välismaal. 1928. aastal esindas Vera Poska-Grünthal Eesti Naisorganisatsioonide Liitu Pariisis toimunud esimesel sotsiaaltöö kongressil, mille korraldas Rahvusvaheline Naiste Assotsiatsioon. Osaledes arutelul alaealiste kohtute teemal, võrsus tal

idee luua rahvusvaheline naisjuristide ühing. See mõte teostus kiiresti ja kongressi ajal asutati Fédération Internationale des Femmes des Carrières Juridiques, mille eesmärk oli vahendada kontakte Euroopa naisjuristide vahel ning edendada perekonnaõigusealaseid uuringuid.

Eesti Akadeemiliste Naiste Ühingu esindajana võttis Poska-Grünthal osa ka uue tsiviilseadustiku eelnõu koostajate komisjoni koosolekutest ja 1928. aastast alustas koos teiste naisjuristidega tööd perekonnaseaduse eelnõu versiooniga. See ajendas tutvuma Euroopa ja kaugemate riikide seadustega ning uurimistulemusi avaldati mitmetes publikatsioonides. Nii näiteks ilmusid ajakirjas Õigus mitmed Vera Poska-Grünthali artiklid, milles Eesti perekonnaõiguslike probleemidele lahendusi otsides võrreldi mitmete teiste Euroopa riikide seadusi.

1929. aastal kolis perekond tagasi Tartusse, sest Timotheus Grünthal oli valitud riigikohtunikuks. Koos kolleeg Olinde Ilusaga asutati 1930. aastal Tartu Naisühingu õigusbüroo. Ühingu põhikirja kohaselt oli büroo ülesanne anda juriidilist nõu ja kaitset vaesematele kodanikele. Seega jätkus töö ühiskonna nõrgemate liikmete abistamisega, millega Vera oli juba Tallinnas alustanud. Selle büroo juriidiliseks nõuandjaks jäi ta 1939. aastani. Koos Olinde Ilusaga käis samal ajal töö ka perekonnaseaduse eelnõuga ja 1930. aastal avaldati Soome ja Rootsi värskete abieluseaduste eestikeelne tõlge. Mõlemad tragid naisjuristid olid vastu võetud ka advokatuuri liikmeteks ja püüdesid vandeadvokaadiks saamise poole.

Vannutatud advokaadiks sai sõdadevahelisel perioodil 22 naist ning neile lisaks oli advokatuuri vastu võetud veel 20 naist, kes olid ametis advokaadiabidena. Advokaadiks saamiseks tuli Vannutatud Advokaatide Nõukogu kehtestatud nõuete kohaselt esitada ülikooli või muu vastava pädevusega õppeasutuse lõputunnistus ja tõend riigieksami sooritamise kohta. Kandidaadil pidi olema ka kolm tuntud soovitajat ja läbitud viieaastane teenistus patrooni juures. Seejuures pidi kandidaat olema osalenud kaitsjana vähemalt kümnes tsiviil- või kriminaalasjas. Vannutatud Advokaatide Nõukogu luges oma ülesandeks noorte advokaatide haridusliku taseme tõstmist ja advokaadikutseks ettevalmistamist. Selleks hakati 1927. aastast korraldama konverentse, kus advokaadiabid kandsid ette referaate. Kõik abid olid kohustatud

koostama vähemalt kolm õigusteaduslikku referaati, need kirjalikult esitama ja suuliselt konverentsil ette kandma.

Vannutatud Advokaatide Nõukogu aastaaruannete andmetel pidas Vera kõik oma referaadid perekonnaõiguse reformimise ja uute suundumuste teemadel. 1929. aastal esitas ta referaadi „Vallaslapse õiguslik seisukord Eesti uuemate eelnõude järele“, 1933. aastal „Abikaasade vara vahetamise korraldamisest perekonnaõiguse loomisel“ ning viimase referaadi 1935. aastal teemal „Perekonna õiguse eelnõu põhijooned“. Vera patroon oli Moska Ülikoolis õigusteadust õppinud vandeadvokaat Peeter Ruubel, kes oli koos ta isa Jaan Poskaga kuulunud Asutavasse Kogusse. 1935. aastal sai Vera Poska-Grünthalist Eesti Advokatuuri vannutatud advokaat ja ta tegutses selles ametis 1940. aastani, võttes neil aastatel põhjalikumalt ette ka teadustöö ja akadeemilise karjääri Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas.

Nõukogude okupatsioon ei likvideerinud Eesti Advokatuuri kohe 1940. aastal. ENSV Kohtu Rahvakomissariaadi korraldusel toimusid 1940. aasta sügisel Tallinnas ja Tartus juristide täienduskursused, kus õpetati marksismi-leninismi aluseid (20 tundi), NSVL ja ENSV konstitutsioone (8 tundi), aga ka tsiviilõigust (20 tundi), kriminaalõigust (18 tundi), kohtukorraldust (12 tundi) ning tsiviil- ja kriminaalprotsessi (vastavalt 12 ja 14 tundi). Tartus toimunud kursuste lektoriteks olid ülikooli õigusteaduskonna professorid ja riigikohtunikud, sest ka Riigikohus toimis formaalselt veel 1940. aasta sügisel ja likvideeriti Eesti NSV Kohtu Rahvakomissari käskkirja alusel alles sama aasta lõpus. Tsiviilprotsessi kursust luges nendel täienduskursustel Vera abikaasa riigikohtunik Timotheus Grünthal. Täienduskursuse ajal 1940. aasta sügisel leidis Vera tööd emade ja laste nõuandla juures töötavas õigusnõuandlas. 1941. aasta kevadel, kui loodi ENSV Advokaatide Kolleegium, määrati Vera ja tema abikaasa Tartu õigusnõuandla koosseisu. Mõnevõrra jätkus okupatsioonide ajal ka töö ülikoolis. 1944 emigreerus perekond Rootsi ja seal Vera Poska-Grünthal juristitööga enam ei jätanud.

Kokkuvõte Vera Poska-Grünthalile pühendatud teadus- ja õigusajaloo päeval 28. märtsil 2023 peetud ettekandest.

Vera Poska-Grünthal eksiilis

VERA POSKA-GRÜNTHAL IN EXILE

Tiina Ann Kirss

Kuna Vera Poska-Grünthali isikliku ja perekonnaarhiivi kohta pole midagi teada, on käesolev kirjutis enamasti kokkuvõtte tema mälestustest seoses eksiiliaastatega. Stockholmis oli Vera Poska-Grünthal käinud augustis 1939 ehk sõja eelõhtul Rahvusvahelise Akadeemiliste Naiste Liidu kongressil ning külastanud sealset sotsiaalinstituuti (Institut för socialpolitik och kommunal utbildning och forskning). Oma päevikusse oli ta märkinud, et oleks huvitav Stockholmis pikemat aega veeta, tutvuda sealsete ühiskondlike ja õiguslike tingimustega ning et selleks oleks kasulik keel ära õppida (Poska-Grünthal 1975: 129). „Ei võinud kujutleda, et viie aasta pärast, s.o aastal 1944 see soov läheb täide. Olgugi, et hoopis teisel kujul, kui seda oskasin tol ajal aimata: sain nimelt põgenikuna oma esimese töö arhiivitöö korras just selles instituudis.“ Eksiili mineku mõte tekkis 1944. aasta kevadtalvel keskustelus tuttavaga EÜS Põhjalast, Ida Parsmaniga. Sel ajal oli Vera Poska-Grünthal ainus, kes sai oma Patarei vanglas kinnipeetavaid sugulasi, õde ja õepoega, pakkide toomisega toetada. Ühelt selliselt väsitavalt sõidult saabuski ta käsipostiga tulnud kirja ajal Ida Parsmani koju, kus teda kosutavalt vastu võeti. Lahkudes märkas ta ukse kõrval seisvaid pakitud kohvleid ja korve ning küsis Idalt, miks need seal on. Ida selgitas, kuidas pastor Hans Pöhl koordineerib eestirootslaste evakueerumist Rootsi ning soovitas, et Vera, kelle ema oli Rootsi päritolu, neiupõlvenimega Ekström, pöörduks samuti pastor Pöhli poole, et tellida välja oma sünnitunnistus. Selle sammuga pidid kaasnema muud juhised. Mälestusraamatus „See oli Eestis“ arutles Vera: „Need rasked sõidud keskjalvel, piinavad ootamised vanglas – mis muu otstarve neil oli kui sugulaste aitamine. Aga neile lisandus hoopis uus mõte, mis muutus aja jooksul kindlaks sooviks, välja pääseda

okupeeritud Eestist, kus iga võõra režiimi all on mu omaksed rängalt kannatanud“ (Poska-Grünthal 1975: 154).

Tegelikku põgenemisteedonda üle Läänemere Haapsalust Rootsi septembris 1944 kirjeldas Poska-Grünthal detailselt oma teises mälestusteraamatus „Elu jätkub võõrsil“. Suure pere liikumiste koordineerimine langes tema õlgadele, kuna kõik olid üle Eesti laiali: tütar Tanni oma perega Haapsalus, tütre mees Kaljo Pill veel Tartus, abikaasa Timotheus (Timm) ja pere kaks nooremat last Muhumaal. Poeg Ivar, kes läks soomepoisiks ja tuli Soomest tagasi, ilmus äkitselt Haapsallu ning sama äkitselt ka kadus. Alles hiljem selgus, et tal ja tema sõbral oli tekkinud võimalus Haapsalust Rootsi pääseda. Neljateistaastane poeg Tommi palus Rootsi-teenkonnale kaasa võtta Eesti Entsüklopeedia, mis oli koos ülejäänud Tartu korterist päästetud raamatutega Tallinna ja Haapsalu vahel Paliveres. Harjunud juba enne sõda pidevate sõitude ja asjaajamisega ning väljendades oma julget pealehakkamist ja tegusust, asus Vera vajalike toimetamiste juurde ja sõitis ringi, et pere põgenemist hõlbustada. Ta tõi Muhust ära Timmi riided, käis Tartus, et kiirendada Kaljo lahkumist Haapsalu suunas, korraldas raamatute kaasavõtmise Paliverest ning põikas enne Haapsallu naasmist veel Tallinna. Perel õnnestus põgeneda neljal laeval sama sihtkohaga Rootsi (Poska-Grünthal 1985: 12).

Vera Poska-Grünthal mainis, et tema valmis, kuid kaitsmata doktoritöö jäi maha Tartusse. Ta teadis eksiili minnes, et nii nagu ei ole kaitsmata jäänud doktoritöö käsikirjal tema tööalastele väljavaadetele mingit mõju, ei saa ta ka Rootsis advokaadina töötada. Seda kinnitas ka tema lähedane tuttav Karin Kock, kellele ta oli end Rootsi saabununa advokaadina esitlenud. Kock, keda Vera Poska-Grünthal tundis Rahvusvahelise Akadeemiliste Naiste konverentsidelt, oli tollal professor Sotsiaalinstituudis, kus Poska-Grünthal sai arhiivitööle. Kockist sai juulis 1945 Rootsi esimene naissoost minister sotsiaaldemokraatide valitsuses. Doktoritöö olemasolu oli Verale aga piisavalt tähtis, et paluda sellekohast tunnistust ühelt oma töö hindajatest: „Ainsa tõendina tehtud töö kohta on mul professor N. Maimi tunnistus, mille ta mu palvel saatis juba pagulusajal, töötades professorina Saksamaal Marburgi ülikoolis“ (Poska-Grünthal 1975: 136).

Pärast paari nädalat põgenikelaagris kolisid Grünthalid ajutiselt üüritud tuppa, seejärel veebruaris 1945 oma uude koju Lidingöl. Korterite otsimisel olid perele abiks Vera emapoolsed Ekströmi sugulased, kes elasid Lidingös ja viisid neid vaatama kohta, kus parajasti ehitati uusi maju. Üürilepingu tingimused olid soodsad ning vajaliku rootslase allkiri saadi Karin Kockilt. Töö Sotsiaalinstituudis võimaldas Veralt ootamatult edasi uurida doktoritöö teemat, nimelt Rootsi noortekoh-tuid.

Peale palgatöö hakkas Vera üha agaramalt osalema ühiskonnatöös kaaspõgenike hüvanguks, ilmutades oma tugevaid organiseerimis-omadusi, mis olid välja kujunenud juba enne sõda, ning väsimatut energiat. Ta aitas organisatsioonide loomisel sihte seada ja võrgus-tikke luua, seda eriti Rootsi naisorganisatsioonidega, kasutades oma sõjaeelseid tutvusi. Peale selle võttis ta ette ringreise, et paremini aru saada põgenike vajadustest ja väljavaadetest. Enne sõda oli Vera Poska-Grünthal reisitud sageli ja üksi, kord oma doktoritöö uurin-gute tarvis, mitu korda rahvusvahelistele konverentsidele ning kong-ressidele. Ta oli kartmatu, töökas ja väga praktiline.

Eesti Komitee, mis asutati 1943 aastal, kui esimesed pagulased Rootsi jõudsid, võttis 26. märtsil 1944 oma peaülesandeks välisvõit-luse Eesti iseseisvumise taastamiseks. Samal sügisel tõstatas 25 000 eesti põgeniku saabumine arusaadavalt uusi küsimusi ja vajadusi. Komitee asutati ümber eraõigusliku organisatsioonina ning koos-töös Rootsi asutustega sai asutada eesti lastele laagrikoolid, hiljem Sigtuna eesti gümnaasiumi ja Stockholmi eesti algkooli. Vera Poska-Grünthali abikaasa Timotheus Grünthal panustas esimehena tuge-valt Eesti Komitee töösse.

Eesti Komitee Naisseksioon asutati novembris 1944 ja Vera Poska-Grünthal oli üks asutajaliige. Tema esimene ülesanne oli otsida käsi-töötöid neile naistele, kes ei saanud väikeste laste tõttu põgenikelaag-rist lahkuda. Sektsioon sai teada käsitöökeskusest Febo, mis oli ellu kutsutud just pagulaste huvides ja kust sai materjali võlgu. Sinna registreeris end tööle 150 eesti naist (Poska-Grünthal 1985: 46). Suur nõudmine oli praktiliste oskuste õppimise ehk õmblus-, käsitöö- ja kübarategemise kursuste järele, mida hakati korraldama pärast oma ruumidesse kolimist. Koostati ja trükiti muustrite kogu. Üks ülesandeid

alates 1945 aastast oli pakkide saatmine Saksamaa põgenikelaagritesse. Sellest saigi aastatel 1947–1948 naisseksiooni peatöö. Korraldati ka pakkide saatmist Prantsusmaal viibivatele eesti sõjavangidele.

Vera Poska-Grünthal soovis kohe pagulaspõlve alguses võtta kontakti Rootsi naisorganisatsioonidega, tehes selles suunas katseid juba sügisel 1944. Kontakt õnnestus saada organisatsiooniga Fred och Frihet (Rahu ja Vabadus). Sel ajal ei vullanud Vera Poska-Grünthal veel rootsi keelt, vaid suhtles organisatsiooni liikmetega prantsuse keeles. Ta kõneles Fred och Friheti kõnekoosolekuil olukorrast Eestis Nõukogude okupatsiooni all, repressioonidest ja küüditamistest. Talle pakuti võimalust esineda organisatsiooni rahvusvahelisel konverentsil Luksemburgis septembris 1945 ja katta tema reisikulud. Kahjuks ei saanud ta aga selleks reisiks viisat. Rootsi organisatsioonis oli ka lätlasi ja leedulasi, kellega koos korraldati 1941. aasta küüditamise mälestuspäev, mis kujunes traditsiooniks.

Suvel 1945 võttis Vera Poska-Grünthal ette ringreisi Rootsis, et tutvuda kaasmaalaste oludega ja kaaluda vastuseid Eesti Komitee Naisseksioonile saadetud abipalvetele. Eeloleval sügisel, 1. septembril 1945 pidi põgenikelaagrite elanikud sunniviisiliselt sealt ümber paigutatama ja inimesed, keda see puudutas, ei tahtnud ootama jääda. Sektsiooni abi tähendas seda, et teatati olukorrast vastavatele asutustele Stockholmis ning registreeriti käsitööoskajad ja muud töösoovijad. Tee peal külastas Vera Poska-Grünthal eesti laste päevakodusid, mille loomisel oli olnud suur roll Noorte Meeste Kristlikul Ühingul ja selle Eesti osakonnal. Pärast tema reisilt tagasi jõudmist arutati naisseksioonis edasist tegevust ning leiti, et on vaja rõhku panna üksikemade toimetulekule. Loodi sidemed organisatsiooniga Rädda Barnen (Päästa Lapsed), mille kaudu said eesti lapsed kasutada vaderilapse võimalusi.

Vera Poska-Grünthal kuulus ka Eesti Abistamiskomisjoni, mis loodi 25. aprillil 1945 piiskop Johan Kõpu algatusel ja koostöös kirikutega. Abisaajate hulgas olid vanemateta lapsed või need, kellel olid üks või mõlemad vanemad töövõimetus; lapsed, kellel oli Rootsis ainult üks vanem; lasterikaste perede lapsed; haiged ja töövõimetus vanad. Raha organisatsiooni toimimiseks tuli Brasiilia eestlase annetustest ning USAst Punase Risti kaudu Rootsi Punasele Ristile edasiandmiseks piiskop Kõpule. Kui kodumaal oli abistamistegevus jaotatud

riikliku ehk omavalitsuse ja heategevuslike organisatsioonide (ka kirikute) vahel, kujunedes üha enam sihtasutuste asjaks, oli uues olukorras vaja leida sobiv töövorm. Vera Poska-Grünthal iseloomustas organisatsiooni järgmiselt: „Asjaolu, et raha oli tulnud eesti diplomaatilise esinduse kaudu vabas maailmas, st saadi Eesti Vabariigi oma raha, tagas iseseisva otsustamise, kuid sealjuures nõudis sama asjaolu ka suurt vastutustunnet raha kasutamisel. Abistamistöö edaspidisel kujundamisel ja juhtimisel oli määrava tähtsusega, et selle töö eesotsas oli isik, kellel oli kogu pagulaspere usaldus ja austus [piiskop Johan Kõpp]. Ka oli Eesti Abistamiskomisjon loodud nii, et selle koosseisu stabiilsus oli tagatud ja sel viisil võis see rahulikult ja efektiivselt töötada ning sealjuures ette valmistada üleminekut püsiva abistamisorganisatsiooni kujunemisele, mis võis abistamistööd tulevikus muutunud olukorras jätkata“ (Poska-Grünthal 1985: 71). Hiljem, 14. jaanuaril 1947 loodi koostöös Eesti Komiteega omaette sihtasutusena Eesti Abi Keskus Eesti Punase Risti ülesannetes. Vera Poska-Grünthal mainis, et töö ulatuse ja tulemuste poolest oli Eesti Abi Keskus kõige suurem organisatsioon, mille eestlased paguluses asutasid (Poska-Grünthal 1985: 79).

Vera Poska-Grünthalil kujunes juba varakult naiskomitee tegevuse kaudu arusaamine Saksamaa DP-laagrites viibivate pagulaste kehvast olmeolukorrast. See aga täpsustus tema ringreisil Saksamaa põgenikelaagrites 7.–24. detsembril 1947. aastal, kus ta esindas Eesti Abi Keskust ja Eesti Komitee Naisseksiooni. Reis kulges üle Lübecki, edasi läbi Kieli ja Flensburgi Hamburgi, sealt Göttingeni, Ameerika tsooni Augsburgi, Geislingeni ja Nürnbergi, tagasi Frankfurdi kaudu Hamburgi ja sealt Lübeckisse, kus peeti eestlaste esindajatega viimane ühine koosolek. Eesmärk oli tutvuda sellega, kuidas abistamisaktioon on laste ja noorte, üliõpilaste, haigete ja invaliidide keskel tulemusi andnud, ning hinnata, kas midagi tuleks abistamisstrateegias muuta (Poska-Grünthal 1985: 79). Tähelepanekud „välitöödel“ on ära toodud reisiaruandes. Toidunormid hoidsid küll päris nälja ära, kuid palju oli alatoidetuid, ka lapsi. Neid saadeti kuueks nädalaks sanatooriumisse kosuma. See polnud aga küllalt pikk aeg, et tervist kindlustada. Suur puudus oli jalanõudest, eriti laste omadest. Ameerika tsoonis survestati põgenikke repatrieeruma, Briti tsoonis oli vabadust

rohkem, kuna „skriinimist“ ei võetud seal sama tõsiselt. Reisiaruandes väitis Vera Poska-Grünthal esiteks, et olukord laagrites on viletsam kui kirjalikest teadetest ja üksikisikute seletuste kaudu välja paistis. Naisseksiooni toidu- ja riidepakke oodati seetõttu pinevusega. Teiseks – kuna ainus tõhus abinõu DP-de olukorrale oli väljarändamine, mis mingil määral oli Briti tsoonis juba toimuma hakanud –, pidi Eesti Abi Keskuse kui heategevuse keskorganisatsiooni peamiseks ülesandeks saama „aidata kaasmaalastele Saksamaalt väljarändamise küsimus inimväärset lahendada, astudes selleks kontakti vastavate ametiasutustega, eriti IROga“¹ (Poska-Grünthal 1985: 93). Selgus, et Eesti Komitee Naisseksiooni saadetud pakke oli Saksamaa põgenike hulgas vaja rohkem, mitte vähem. Reflekteerides oma ringreisi üle, kirjutab Vera Poska-Grünthal: „Ringreis Saksamaale detsembris 1947 oli hoopis midagi muud kui sõit Rootsi mugaval raudteel. Külmas vagunis püsti seistes oli tol ajal sõit Saksamaal, kui tuli raudteed kasutada. Selle sõidu eesmärk oli Rootsist saadetavate pakkide saatmise otstarbekohane korraldamine ning ka abistamise aluste väljatöötamine koos Eesti esindusega Saksamaal. Kohapeal selgus, et kaasmaalaste peaprobleemiks oli nende ettevalmistused väljarändamiseks. Nad pidid end pingutama, et terved olla, sest haigeid ei lastud emigratsioonivõimude poolt välja. Oli selge, et pakkide saatmist oli tarvis jätkata ja veelgi laiendada“ (Poska-Grünthal 1985:126).

1948. aastal hakati New Yorgis ettevalmistusi tegema Ülemaailmseks Eesti Ühingu Kongressiks. Organisatsioon loodi 1940. aastal, „teadmises, et selle ühingu osaks võib varsti langeda suur osa eestluse aktsioonist välismaal“ (Poska-Grünthal 1985: 96). Kongressi kuupäevaks määrati 23. aprill 1949. Eesti Abi Keskus oli Vera Poska-Grünthali määranud Rootsi eestlaste esindajaks abistamistegevuse alal. Seekord palju pikemaks kujunenud reis viis teda Inglismaale, kus ta viibis 15. märtsist 12. aprillini, ja sealt edasi New Yorki. Tema aruande kohaselt lahendati Välis-Eesti Kongressil ainult kaks küsimust: esiteks koostöö

¹ International Refugee Organisation (Rahvusvaheline põgenike organisatsioon) moodustati aastal 1946, et tegeleda Teise maailmasõja ajal tekkinud suure põgenike arvuga Euroopas. IRO võttis üle osa varasema organisatsiooni UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) ülesanded ning tegutses kuni aastani 1952.

jätkamine abistamisorganisatsioonide vahel, eriti nende eestlaste abistamine, kes tahtsid Saksamaa laagritest USAsse välja rännata; teiseks ajalehe asutamine, mis oleks erineva kallaku ning fookusega kui vanaeestlaste punasümpaatiaga Uus Ilm. New Yorgi Eesti Abistamise Komitee oli alates 1949. aastast koostanud väga hea kartoteegi nende eestlaste kohta Saksamaa laagrites, kes soovisid USAsse välja rännata. Oli vaja otsida nendele väljarändajatele käendajad, seega garantiid, et nad saabudes ei lange sotsiaalhoolekande alla. Pidades sidet kolme eesti diplomaadiga Johannes Kaivu, Kaarel Robert Pusta ja Johannes Markusega, käis Vera Poska-Grünthal Ameerika kirikutes, kus oli seni vähe käendusi antud. Vera soovis kõneleda prantsuse keeles, kuna ta inglise keel oli nõrk ja saksa keelt ei soovitud kuulda. Ta tegi oma ringreisi vältel selgitustööd, miks pagulased olid oma kodumaalt lahkunud, ning näitas selleks tööks valmistatud pildisarja. Pooled pildid olid Eesti Vabariigi ajast, teine pool koosnes kunstnik J. Saarniidu maalide diapositiividest Siberi kannatuste teemal. Selgitustöö oli seda olulisem, et USAs usuti, nagu oleks piinamised ja hukkamised sõja ajal olnud ainult natside, mitte kommunistide töö. New Yorgi Eesti Majas õnnestus korraldada kõneõhtu, millest hiljem ilmus kirjutis New Yorgi ajalehes pealkirjaga „No Jokes to Tell. Only Stories of Suffering“. New Yorgis olles võttis Vera Poska-Grünthal initsiatiivi, et arutada Ülemaailmse Eesti Ühingu juurde naisorganisatsiooni asutamist. See algatus sai teoks 26. augustil 1949 New Yorgi Eesti Naisseltsi loomisega, asutamiskoosolekul oli 64 naist.

Oma terve aasta kestnud ringreisi kohta Põhja-Ameerika eestlaste hulgas märkis Vera Poska-Grünthal lakooniliselt raskusi olmetasandil: „Olin Ameerikas ligi aasta, selle aja jooksul tuli mitmeid asju korraldada. Raske oli küll korteri ja toiduga, sest mul oli Eesti Abi voliniku ja sekretärina vaid kolmeks kuuks väikene palk. Korteri sain tasuta kaasmaalaste vastutulekul, kõige kauem olin muhulase Siina Pere juures“ (Poska-Grünthal 1985: 122). Oma kulude katteks kogus Vera Poska-Grünthal esinemistel kõnelejale mõeldud vaba-tahtlikke annetusi.

Rootsi tagasi jõudes pidi Vera Poska-Grünthal seisma vastamisi kahtluste ja kuulujuttudega, justkui oleks ta väärkasutanud nii raha kui ka näituste tarvis kaasa võetud rahvarõivakomplekti ja käsitöid,

mida müüdi New Yorgis. Samas oli tema reisimuljete vastu tekkinud suur huvi nii Stockholmis kui ka mujal, kuna paljud kaasmaalased Rootsisis mõtlesid väljarändamisele ja soovisid infot Põhja-Ameerika olude kohta.

Pärast Ameerika-reisi hakkas Vera Poska-Grünthal, kes teenis palka statistikabüroos, töö kõrvalt tegelema aktiivselt mõttega asutada ülemaailmne ajakiri eesti naistele. Katsed asutada ajakirja Eesti Komitee Naissektiooni algatusel ebaõnnestusid ebakõlade ja intriigide tõttu. Algatus õnnestus „mõtteosalistega“, kelle hulgas olid Vera Poska-Grünthali sõnutsi Aino Suits, professor Gustav Suits ja Maret Suits-Elson. Triinu sihtide kohta tsiteerib Poska-Grünthal väljaande esimeses numbris järgmist: „Kui tahame, et eesti kodu seisaks ka võõrsil, siis on kõigepealt vaja, et eesti naine – hoolimata kõikidest raskustest – säilitaks oma elujõu, elurõõmu ja ilumeele. Kõike seda saavutab ta sidemetest, mis teda kodumaise rahvakultuuriga ühendavad: eesti käsitöö viljelemine ja selle kõrval praktiliste oskuste levitamine, mis õigustab ja sisustab igapäevast elu. Seepärast on tervishoiu, toitlustamise ja kodumajanduse küsimused Triinus päevakorral. Triinu kavatseb võimaluse piirides käsitada muidki alasid, näit[eks] valgustada eesti naiste tegevust üle maailma, eriti kodumaa vabastamise alal. Triinu tahaks pidada kontakti ka saatuskaaslastest naabermaalas-pagulastega ning hõimlastega Soomes, aegajalt avaldades vastavat informatsiooni nende maade tegevusest“ (Poska-Grünthal 1985: 133).

Triinu praktiliste sihtide rakendamiseks olid Vera Poska-Grünthali abilised need, kes olid Naissektiooni kaudu korraldanud ja sisustanud käsitöökursusi. Üks olulisi kaastöölisi Triinu algatamisel oli Aede Kivilo-Gold, kes oli Eesti Vabariigis olnud kodumajanduskojas nõuandja rahvariie valmistamisel, ning kes nõustas kaasmaalasi enne 1948. aastal Stockholmis toimunud laulupidu, avaldades Eesti Päevalehes jooniseid ja juhendeid rahvariie valmistamiseks. Teised otsesed kaastöölised olid Linda Rõõmusmägi-Pahk, kes oli Naissektioonis teinud Haapsalu rätiku valmistamise töötube; Elsa Kesküla, kes korraldas kohviõhtuid Triinule sissetulekute hankimiseks, ning joonistuste alal Evi Jõgi-Eichorn. Kaastööliste abil õnnestus koostada ning finantseerida Triinu esimene number. „Niipea kui oli selge, et

meil oli mitmeid põhilisi kaastöölisi praktilistel aladel, tegime ühise nõupidamise, mis toimus vabas õhus, Hedvig Eleonora kiriku juures pingil. Palusime Aede Kivilo-Goldi välja uurida, kui palju meil Triinu esimese numbril väljaandmiseks vaja oleks. Selgus, et suurimaks väljaminekuks oli paber, millele ajakiri trükkida. Oli aga vaja ka tööjõudu, kes stensiilid teeb, siis keegi, kes ajakirja kokku köidab. Otsustasime, et teeme esimest Triinu numbrit [kevad 1952] 200 eksemplari, kasutame paberit mõlemapoolselt. Kujunes aga nii, et kui ma ei eksi, siis esimesel numbril oli trükk ainult ühel poolel“ (Poska-Grünthal 1985: 134). Üksiknumbril hinnaks pandi 3 krooni ja ajakirja kandsid asutajad laiali kandekottides. Aastatel 1952–1954 ilmus Triinu mimeograafiliselt paljundatult, ehk stensileeritult. Peale toimetamise oli Vera Poska-Grünthali enda ülesanne stensiilide tegemine. 1954. aasta lõpul sõlmiti leping, mille alusel hakati Triinut trükkima Torontos Estoprinti kirjastuses. Oma Kanada kontakte arendas Vera Poska-Grünthal Montréalis tütre Tanni juures elamise aastatel 1957–1960. Kutseõpetajate arvukuse tõttu loodi Vera Poska-Grünthali sealviibimise ajal Eesti Naiselts Montrealis, mis aitas Triinule kaasa nii kaastöö kui ka levitamise osas (Poska-Grünthal 1985: 163).

Vera Poska-Grünthal märgib, et Triinu sihtide seadmisel kujunes oluliseks see, et ajakirjas kirjutataks „lisaülesannetest“, mis kujunesid eesti naistel paguluses olles, analoogselt eesti organisatsioonidele, kelle sihid samuti diferentseerusid. On märkimisväärne, et talvenumbris 1953/54 ilmus Eesti Abi Keskuse üleskutse hakata Saksamaal raskustes olevate laste, eriti suurperede laste vaderiteks. Nendel peredel ei olnud väljarändamine võimalik, kuigi polnud teada, mis põhjustel. Üleskutses on ära toodud perekondade nimed, laste eesnimed, vanused ja aadressid. Vaderitest kirjutas väliskirja ka Ingrid Bååth, kes oli pagulastele saanud tuttavaks 1944. aastal pagulasameti juhatajana Stockholmis.

Algusest peale avaldati ajakirjas fotosid, neist esimesed olid Gustav Suitsu ja Anna Haava portreed. Loodeti, et lastele näidatakse pilte ning jutustatakse nende elust ja tööst: „Kuivõrd raske on vastavate piltide saamine, nähtub sellest, et vaatamata otsimistele võib neid viimaks leida ainult väljaspool Rootsit“ (Triinu nr 4, kevad 1954). On ka tähelepanuväärne, et peale käsitööjuhendite ja muustrilehtede

vahendas Triinu algusaastatel võrgustikku, mille kaudu sai endale tellida käsitööesemeid ja ka rahvarõivaid. Kui Triinu hakkas ilmuma Torontos kevadel 1955, lisandusid ajakirja rubriigid teatrist, kunstist ja kirjandusest.

Vera Poska-Grünthal pühendas eksiliaastatel oma hea tahte, energia, tarkuse ja erialase kogemuse kaasmaalaste abistamisele ning initsiatiividele nende ühiskondlikku elu rikastada. Nende sihtide saavutamise nimel oli ta vankumatu, samas ka leidlik ja tugevate organisatsioonide oskuste kõrval ka hea võrgustike looja. Samas ei tohiks unustada, tema laiemat silmaringi rahvusvahelistes naisorganisatsioonides töötades, mis mitmel korral aitasid teda võõrsil oma eesmärke saavutada, ning ärgitasid tema eestlastest kaastöölisi samal moel mõistma oma rahvuslikku tegevust globaalsetes mõõtmetes.

Kokkuvõte Vera Poska-Grünthalile pühendatud teadus- ja õigusajaloo päeval 28. märtsil 2023 peetud ettekandest.

Kasutatud kirjandus

Poska-Grünthal, V. 1975. See oli Eestis. Stockholm.

Poska-Grünthal, V. 1985. Elu jätkub võõrsil. Toronto.

The missions of the Action Committee for the Universality of Rome in interwar Estonia (1933–1935)

ROOMA UNIVERSAALSUSE RAKENDUSKOMITEE
TEGEVUS(SUUNAD) SÕDADEVAHELISES
EESTI VABARIIGIS (1933–1935)

Rosario Napolitano

The paper – presented on the occasion of the Legal History Day Dedicated to Ernst Ein seminar on 18th December 2023, organised by the Faculty of History of Tartu University¹ and the Learned Estonian Society – focuses on a specific event in Italian–Estonian bilateral relationships that occurred during the interwar period² (1918–1940). Specifically, the establishment of the CAUR (Comitato d’Azione per l’Universalità di Roma/the Action Committee for the Universality of Rome) in Estonia in the middle of the 1930s³.

Following de jure recognition in January 1921, Estonia and Italy started to cooperate within the spheres of diplomacy, business and

¹ I am grateful to Prof. Hesi Siimets-Gross for inviting me to the seminar.

² The Bilateral Relationship between Italy and Estonia during the Interwar Period exhibition, curated by Rosario Napolitano (Riga Technical University/Art Academy of Latvia) and Helina Tennasilm (National Archive of Estonia, Tallinn), was opened on 16th October 2023 and continued until December 1st 2023. The exhibition has been also been opened at Tartu University on 4th October 2024 and will continue until November 1st. 2024. I am thankful to the Italian Embassy in Tallinn for support and for the opportunity to show the priceless documents found in archives in Rome, Tallinn and Tartu.

³ This abstract is part of an exented article by Napolitano, R. (2023). Italian cultural diplomacy in Estonia during the interwar period: from the *de jure* recognition to the Molotov-Ribbentrop pact (1921–1939). – Journal of Contemporary Central and Eastern Europe, 31(3), 667–682. <https://doi.org/10.1080/25739638.2023.2275889>

culture. Apart from the geographical distance, the Kingdom of Italy and the young Baltic republic launched several common initiatives: in 1919 the first Estonian delegation (held by Edvard Wirgo) was established in Rome, while in Tallinn Agostino Depretis became the first head of Italian Legation in 1922; Italian language teaching was established at Tartu University between 1924 and 1925 while in July 1928 the first business agreement was signed by Karl Tofer (head of the Estonian Legation in Rome) and Benito Mussolini, then in charge of the Ministry of Foreign Affairs.

The turning point came at the beginning of 1930, when at the Volta Conference (14-20 November 1932) which saw the participation of a significant number of delegations from France, Germany, Hungarian ecc... fascism was “officially” chosen as the way to promote a wider revolutionary movement on the continental scale in Europe, with all available resources to be used. In the case of the Baltic states, Latvia and Estonia also took part to the Volta Conference and they were respectively represented by Arnolds Spekke, Head of the Latvian Legation in Rome, and by Nikolai Maim, professor of law at the University of Tartu and League of Nations participant.⁴ At the same time, Italy tried to strengthen its role as a friendly nation and reliable partner in the Baltic region, which was caught between the expansionist policies of the Soviet Union and Nazi Germany. Estonian domestic politics tempted the fascist regime, which was trying to spread Mussolini’s doctrine of fascism in Eastern Europe through the activities of CAUR, a political organisation that had been tasked with pursuing the union of all fascist parties around the world. At the beginning of July 1933, Nicola Pascazio visited the Baltic States and Finland on behalf of CAUR. In Estonia, Pascazio made contact with the Vaps Movement (Veterans of the Estonian War of Independence). In his report to the CAUR Central Committee, Pascazio described the delicate political and economic situation that Estonia was going through. Pascazio also reported Vaps’ “ambitious and interesting” project of building a strong and independent Estonia, starting with a reduction of the number of

⁴ See also R. Napolitano (2024). “A diplomatic between two countries: Arnolds Spekke as cultural link between Italy in Latvia”. – *Baltic Worlds*, 17, (3), 17–21.

MPs and the concentration of political power in the president's hands. In the crowded association of the Vaps in Tallinn, Pascazio met the young leader Artur Sirk, who explained the ideals of his movement. Pascazio reported the success of the referendum proposed by the Vaps and its allies against the democratic forces. He underlined how the Vaps' proposal was "appropriate" to transform Estonia into a real corporatist state. After the meeting, Sirk was chosen as the leader of the local CAUR in Estonia.

In 1934 the second CAUR mission to the Baltic States took place, this time conducted by Alessandro Pavolini. When Pavolini arrived in Tallinn, he found a different situation: on 12th March 1934, Konstantin Päts, the Prime Minister, and Johan Laidoner, the commander-in-chief of the armed forces, carried out a bloodless putsch through repressive measures against the nationalist groups such as precautionary censorship of the press and the dissolution of all anti-government associations. The Estonian CAUR had the same destiny: most of its members were sent to prison and, less than a year after its establishment, the Committee was liquidated. Pavolini wished that a new political reality inspired by fascism could rise in Estonia; it was essential that a new local CAUR Committee would influence the Estonian government in making the necessary reforms to transform the Baltic country into a corporatist State. Since the majority of the old CAUR members were in prison, Pavolini wanted to form a new Committee of Action in Estonia: first of all, he replaced the old CAUR leader, Artur Sirk, with Ernst Ein, Professor of Roman Law. Professor Ein had studied in Italy for three years and got his diploma maxima *cum laude*. After obtaining a scholarship from the Institute Scientific Français, Ein translated the History of Roman Law by Pietro Bonfante into Estonian; moreover, he had a good knowledge of the Italian, Russian, English and French languages. Pavolini saw Ein as the perfect person to guide the Estonian CAUR and a valid mediator for informing the government about fascism and corporatism. In his report Pavolini underlined that the hard political situation set serious obstacles to the establishment of a local CAUR, not only in Estonia, but also in Latvia, where the new political panoramas undid the work previously done by Pascazio.

In June 1935, the CAUR inspector and director of the newspaper *Giornale di Genova* Guido Ferruccio Cabalzar arrived for a visit to the Baltics and Finland. Thanks to help from the head of the Italian legation in Tallinn, Leone Weill-Schott, Cabalzar got in contact with the director of the newspaper *Eesti Päevaleht* Eino Tammer and with the journal *Vaba Maa*. Cabalzar was interviewed by both newspapers at the Bristol hotel and had the opportunity to explain the goal of the CAUR, i.e. spreading fascist ideology not through internationalism, but through universalism, and disseminating the ideas of Ancient and New Rome among the people. In his interview, Cabalzar stated that the Central Committee would never impose the will of Rome on the new committees, because every country had to apply the fundamentals of fascism according to national circumstances, although with a common ideology. Moreover, Cabalzar added that the CAUR's activities were approved by the fascist party, but that the Committee was outside the party. The Estonian journals were used to make clear the doubts raised by the connection between the Estonian CAUR and fascism. A few days before Cabalzar's visit to Estonia, a trial against the Vaps had started in Tallinn. The court conducted a lengthy interrogation of Professor Ein about the activities of the Estonian section of the CAUR and the discovery of some letters sent by the central CAUR from Rome.

After that moment, the main target of the CAUR in Estonia failed and the Committee became mainly a tool of cultural propaganda. With Ein's support, the local Committee, in collaboration with the Italian government, established the first (and only) Italian Institute of Culture in the Baltic States during the interwar period and founded the Italian Estonian Academic Society (*Akadeemiline Eesti-Itaalia Ühing*) which was under the direction of Ernst Ein as well. The Molotov-Ribbentrop pact, signed on 23rd August 1939, represented a prelude to the Soviet invasion of Estonia, which came in summer 1940. The Italian Institute of Culture was moved to Helsinki while the local CAUR was liquidated, putting a temporary end to almost half a century of Italian–Estonian relations.

I want to express my sincere gratitude to the Italian Embassy in Estonia in the persons of the Ambassador, His Excellency Stefano

The missions of the Action Committee for the Universality of Rome

Catani, and Deputy Head of Mission Davide Montani for their strong support and availability, and for strengthening cooperation between Italy and Estonia.

Kokkuvõte Ernst Einile pühendatud teadus- ja õigusajaloo päeval 18. detsembril 2023 peetud ettekandest.

Ernst Eini õpingud Roomas, seal kaitstud doktoritöö ja tema tegevus tsiviilõiguse arendamise vallas

ERNST EIN'S STUDIES IN ROME, HIS DOCTORAL THESIS
DEFENDED THERE, AND HIS CONTRIBUTION TO THE
DEVELOPMENT OF CIVIL LAW

Hesi Siimets-Gross¹

Ernst Heinrich Ein (28.12.1898–16.10.1956) oli esimene eestlasest Rooma õiguse professor Tartu ülikoolis, õpetades alguses, 1929. aasta I poolaastast kuni 1934. aasta II poolaastani, Rooma õiguse ajalugu, seejärel kuni pagulusse minekuni 1944. aastal Rooma õiguse süsteemi.² Ta lõpetas Tartu ülikooli ja temast sai 1923–1925 õigusteaduskonna esimene teaduslik stipendiaat. Pärast stipendiaadiõpinguid Tartus palus Ein saata end õppima Rooma ja tema senine juhendaja Wilhelm Seeler (1861–1925) nõustus: „Ühelgi maal ei ole praegu Rooma õiguse õpetamine nii ammendav ja põhjalik kui Itaalias“.³ Ein õppis Roomas Istituto di diritto Romano's (Rooma õiguse instituudis) aastatel 1925–1928, kus oli ette nähtud põhjalik kaheaastane õpingutekava. Istituto di diritto Romano't juhatas Itaalia tolle aja üks tuntuimaid romaniste, professor Pietro Bonfante (1864–1932), kellest sai Eini juhendaja

¹ Ettekanne ja kokkuvõte valmis Saksamaa Liitvabariigi teadusuuringute- ja haridusministeeriumi (Bundesministerium für Bildung und Forschung (BMBF)) rahastatud stipendiumi toel Käte Hamburger Kolleg'ilt „Einheit und Vielfalt im Recht“ (Münsteri ülikool).

² Eesti keeles vt põhjalikumalt Rooma õiguse õpetamise kohta kahe maailmasõja vahel: Hesi Siimets-Gross. Venemaal Saksamaa kaudu Itaaliasse: Rooma õiguse õpetamine ja selle mõjutajad eestikeelses ülikoolis (1919–1940). – Juridica 2012, 3, 193–203.

³ W. Seeler. An die juristische Fakultät der Universität Dorpat, 26.4.1925. – RA, EAA.2100.2.106, l 23.

ja toetaja ning keda Ein pidas „praegusaja parimaks romanistik [s.t Rooma õiguse uurijaks]“⁴, võttes üle ka Bonfante välja arendatud naturalistlik-evolutsioonilise meetodi. Eini itaaliakeelne doktoritöö „Le azioni dei condomini“ (Kaasomanike hagidest) valmis 1930. aastal, see trükiti Roomas 1931⁵ ja Tartu ülikoolis doktorikraadi kaitsmiseks esitas ta selle 1932. aastal. Doktoritöö peamine oponent oli toonane Rooma õiguse professor David Grimm (1864–1941), kes osa oma retsensioonist avaldas hiljem laiendatud kujul trükis.⁶

Eini eesmärk oli doktoritöös välja selgitada, milliseid hagnosisid sai kaasomanik oma õiguste kaitseks esitada klassikalise õiguse järgi. Toonased kaasaegsed ja põhjalikud interpolatsiooniuuringud pidid sellele samuti kaasa aitama. Kuigi alati on teatud ja arvestatud sellega, et 6. sajandi Ida-Rooma keisri Justinianuse seaduskogu (hiljem tuntud nime all *Corpus iuris civilis*) osade koostajad tegid teksti teatud muudatusi, sai nende muudatuste kindlakstegemises 20. sajandi algusest eraldi „teadusspordi“ liik. Seetõttu kahtlustati ka iga klassikalises ladina keele stiilist kõrvalekaldumise puhul muutmist ehk interpolatsiooni.

Esimene peatükk oli uuenduslik ja Ein tuli selles välja oma teooriaga, märkides, et senises Rooma õiguse uurimise traditsioonis leiti, et seltsing (*societas*) sai kaasomanike vahel eksisteerida ainult siis, kui asja kaasomand oli tekkinud tahtlikult või kui oli sõlmitud seltsinguleping. See pidavat aga paika vaid Justinianuse aja õiguse kohta. Ein väitis, et klassikalises õiguses kasutati mõisteid *condominium* (kaasomand), *communio* (ühisus) ja *societas* (seltsing) sünonüümidenä, sest seltsing võis tekkida nii lepingu alusel kui ka lepinguväliselt. Nimetus *actio communi dividundo* olevat Eini arvates aga sageli tekstidesse interpolateeritud; igal juhul piirdunud selle kohaldamine ühise

⁴ E. Ein. Teaduskonnale, 25.5.1926. – RA, EAA.2100.2.106, l 44p. Lähemalt Eini õpingutes Itaalias ja suhetest Pietro Bonfante ja Hesi Siimets-Gross. Ernst Ein, an Estonian Disciple of Pietro Bonfante and the Influence of the Pietro Bonfante's School in Estonia. – Buongiorno/Gallo/Mecella (Hrsg.), Segmenti della ricerca antichistica e giusantichistica negli anni trenta. Bd II. Napoli 2022, 723–745.

⁵ E. Ein. Le azioni dei condomini. Roma 1931.

⁶ D. Grimm. Zur Frage über den Begriff der societas im klassischen Römischen Rechte. Tartu 1933.

asja jagamise menetlustega. Teises peatükis analüüsis Ein erinevaid asjaõiguslikke hagnosisid ja interdikte, mille abil said kaasomanikud esitada oma nõudeid ja vastuväiteid teatud tingimuste olemasolul, olles selles põhjalik, kuid jäädes seejuures traditsioonilise arusaama juurde. Kokkuvõttes rõhutas Ein kaasomanike laialdast autonoomiat klassikalises õiguses õiguskaitsevahendite kasutamisel ja oma õigussuhete kujundamisel.

David Grimm kiitis oma retsensioonis küll Eini eruditsiooni, põhjalikkust, teaduslikku andekust ja originaalsust, ent pidas Eini – ja eelkõige ka tema teadusliku juhendaja Bonfante – teaduslikku meetodit ebaõnnestunuks. Seetõttu olevat doktoritöö esimene osa küll „teatud määral sugestiivselt mõjuv, kuni ei ole avastatud puudusi [tema seisukohtade] põhieeldustes“, seevastu töö teine osa panustab Grimm hinnangul teaduse arenemisse. Kokkuvõttes märkis Grimm, et „objektiivselt peab minu arvates tunnustama seda, et [Eini] teos mõjub äärmiselt inspireerivalt“⁷

Juba Roomas oli Ein huvitatud tsiviilseadustiku koostamise kaasalõomisest ja saatis 1927. aastal Roomast oma ettepanekud seitsmel leheküljel toonase kohtuministeriumi kodifikatsiooniosakonnale. Ta leidis, et seni avaldatud osad perekonna- ja pärimisõiguse eelnõuga ei ole paremad kui senine Balti eraseadus ei seadustehniliselt ega ka keele poolest. Kindlasti aga ei aitavat selgusele ja arusaadavusele kaasa plaanitud üldosa. Selleks, et teha kindlaks „natsionaalset elementi“ Eesti õiguses, pidas ta vajalikuks koguda ja üles kirjutada tavaõigust. Erinevalt tavapäraest Kesk-Euroopa ja Skandinaavia eeskujudest juhtis Ein tähelepanu Prantsuse-Itaalia segakomisjoni koostatud võlaõigusseadustiku eelnõule (1928), Brasiilia tsiviilseadustikule (1916) ja sel ajal koostamisel olevale Itaalia tsiviilseadustikule. Ein oli arvamusel, et näiteks Prantsuse-Itaalia võlaõigusseadustiku eelnõu

⁷ Samas, 77 j. Põhjalikult Wilhelm Seeleri, David Grimm ja Ernst Eini Rooma õiguse alase teadustegevuse ja teadusliku meetodi kohta H. Siimets-Gross, M. Luts-Sootak. Methodenwechsel durch Generationenwechsel – Romanistik an der estnischen Universität zu Tartu. – Mitteleuropa und das römische Recht. Methodische Herausforderungen an die Romanistik im Kontext der neuen politischen Ordnung nach dem Ersten Weltkrieg. Wojciech Dajczak, Martin Avenarius ja Christian Baldus (hrsg). Tübingen. Mohr/Siebeck 2024, 71–108.

saaks vastu võtta võimalikult väheste muudatustega – mis säästaks aega ja raha ning võimaldaks ka „romaani humaanse kultuuri kiir[el]“ Eestisse paista.⁸ Selle lihtsustamiseks tutvustas Ein ise ajakirjas Õigus Itaalia tsiviilseadustiku projekti (1932) ja osales Prantsuse-Itaalia võlaõiguse eelnõu tõlkimisel (1929). Kuigi Ein kuulus sõdadevahelise perioodi nooremate õigusteadlaste hulka, osales ta agaralt tsiviilõiguse väljatöötamise kommenteerimisel alguses kriitiliste artiklitega ja seejärel juba pigem tutvustustega. Viimaks oli ta juba ise 7. septembril 1938 moodustatud tsiviilseadustiku eelnõu väljatöötamise komisjoni liige (15 liiget kokku), kuigi peamiselt tegeleti selles komisjonis keelelise läbitöötamisega.

Kokkuvõte Ernst Einile pühendatud teadus- ja õigusajaloo päeval 18. detsembril 2023 peetud ettekandest.

⁸ E. Ein, Esitis meie eraõiguse kodifitseerimise tööde käigu ning sihi kohta, 4.10.1927. – RA, ERA.76.2.335, l 8 ja 10v jj.

Õpetatud Eesti Seltsi

2023. aasta tegevuse aruanne

Seltsil on 111 tegevliiget ja 13 auliiget. 2023. aastal oli seltsi esimees Taavi Pae, juhatusse kuulusid aseesimehed Marju Luts-Sootak ja Heiki Valk ning liikmed Tõnu-Andrus Tannberg, Mihkel Mäesalu, Andres Andresen ja Brita Melts. Teadussekretärina koordineeris ÖES tööd Kristo Oks.

Tegevusaasta vältel korraldati kümme ettekandekoosolekut ja aastakoosolek. Aastakoosoleku ettekande “Eesti piir Narva jõel” pidas seltsi esimees Taavi Pae. Ettekande pidasid Igor Kotjuh teemal “Luulekogu “Klassikalised roosid” (1931) kui Igor Severjanini hübriididentiteedi peegeldus”; Maire Aarsalu “Otepää maalimaastikud”; Mihkel Paal “Pukktuulikute paiknemine ja levik Lääne-Eestis”; Kaarina Rein “Tartu ülikooli algusaegadest trükitud disputatsioonide põhjal”; Karl Kristofer Alp “Kiriklikust kohtupidamisest Eesti Vabariigi algusaegadel”; Marika Mägi “Eestlastest vasallid Saaremaal ja Põhja-Eestis? Arheoloogiline vaade 13. sajandile”; Toivo Kikkas “Eesti sõjameeste motivatsioon aastatel 1918–1920”; Ago Pajur “Kolonel Ants Matsalo – kas umbteel või stardirajal?”; Tiit Rosenberg “Masina-traktorijaamad Eestis ja Keeni MTJ 1941–1958”; Mati Laur “Eesti talupoegade seksuaalsuhted sakslaste ja venelastega 18. sajandi Liivimaal”. Ettekandja haigestumise tõttu jäi ära Dorothee Goeze ettekanne „Väike arhiiv – suured avastused. Carl Schirreni arhiiv Lüneburgis ja selle arhiivi aarded“.

Selts korraldas koos Tartu Ülikooli õigusteaduskonnaga kaks teadusloopäeva. Tartu ülikool õigusteaduskonna esimesele naisõppejõule Vera Poska-Grünthalile pühendatud päeval 28. märtsil 2023 tegid ettekanded Lea Leppik „Naistudengid Tartu Ülikoolis ja Vera Poska teekond kõrghariduseni”; Marju Luts-Sootak “Vera Poska-Grünthal õigusteadlasena”; Merike Ristikivi “Vera Poska-Grünthal advokaadi ja õppejõuna”; Anu Kannike “Vera Poska-Grünthal ja 1920.-30. aastate Eesti naisliikumine”; Katrin Kiirend-Pruuli “Perekonnaõigus ja Vera

Poska-Grünthal”; Gaabriel Tavits “Tööõigus ja Vera Poska-Grünthal”, ettekandja haigestumise tõttu jäi ära Tiina Ann Kirsi ettekanne “Elu ja tegevus eksiilis: Vera Poska-Grünthali panus välis-Eesti naiste organiseerimisel”. Esimesele eestlasest Rooma õiguse professorile Ernst Einile pühendatud teadus- ja õigusajaloo päev 18. detsembril 2023 oli rahvusvaheline seminar, ettekande tegid Marju Luts-Sootak „Eini eelkäijad Rooma õiguse õppetoolil Wilhelm von Seeler ja David Grimm“ ja Hesi Siimets-Gross „Ernst Eini Roomas kaitstud dokto-ritöö ja tema tegevus tsiviilõiguse arendamise vallas“ Tartu Ülikoo- list ning Londonist Paris Pin-Yu Chen „Eesti Rahvuslaste Klubi vara- sest tegevusest ja radikalismist“ ja Riiast Rosario Napolitano „Rooma Univrsaalsuse aktsioonikomitee asutamine Eestis ja Ernst Eini roll selle juures“.

2023. aastal toimunud aastakoosolekuks valmis 2021. aasta ette- kandekoosolekute põhjal koostatud Õpetatud Eesti Seltsi aasta- raamat. Aastaraamatu peatoimetaja oli Mihkel Mäesalu ja koosta- mist juhtis Mairi Kaseorg. 2022. aasta koosolekute ja konverentsi ettekannete pinnalt koostatud aastaraamat ilmus 2024. aasta jaanuaris ning ettevalmistused käisid aastaraamatu 2023 valmi- miseks.

Selts osales ka Eesti arheoloogia aastakirja *Tutulus* 2023. aasta numbri väljaandmises ning teostas arheoloogilisi uuringuid Viljandi ordulinnuse vaimulikehoone keskmise ruumi ja Helme kiriku vare- metes, samuti Viljandi Lossimägedes Suusahüppemäel. Viljandi vaimulikehoones avastati ainulaadne kahekordne keskaegne hüpo- kaustahi, Suusahüppemäel viidi lõpule pikem arheoloogiliste väli- tööde tsükkel, mis võimaldab asuda leiuainese terviklikule läbi- töötamisele.

ÕES-i esimees *PhD* Taavi Pae

ÕES-i aseesimees *PhD* Heiki Valk

ÕES-i aseesimees *dr. iur.* Marju Luts Sootak

Õpetatud Eesti Seltsi ettekandekoosolekud 2023. aastal

Koosolek	Kuupäev	Ettekanaja	Teema
1505.	2/8/2023	Taavi Pae	Eesti piir Narva jõel
1506.	2/22/2023	Mati Laur	Eesti talupoegade seksuaalsuhted sakslaste ja venelastega 18. sajandi Liivimaal
1507.	3/8/2023	Tiit Rosenberg	Masina-traktorijaamad Eestis ja Keeni MTJ 1941–1958
1508.	3/22/2023	Ago Pajur	Kolonel Ants Matsalo – kas umbteel või stardirajal?
Vera Poska-Grünthali päev	3/28/2023	Lea Leppik	Naistudengid Tartu Ülikoolis ja Vera Poska teekond kõrghariduseni
Vera Poska-Grünthali päev	3/28/2023	Marju Luts-Sootak	Vera Poska-Grünthal õigusteadlasena
Vera Poska-Grünthali päev	3/28/2023	Merike Ristikivi	Vera Poska-Grünthal advokaadi ja õppejõuna
Vera Poska-Grünthali päev	3/28/2023	Anu Kannike	Vera Poska-Grünthal ja 1920.-30. aastate Eesti naisliikumine
Vera Poska-Grünthali päev	3/28/2023	Katrin Kii-rend-Pruuli	Perekonnaõigus ja Vera Poska-Grünthal
Vera Poska-Grünthali päev	3/28/2023	Gaabriel Tavits	Tööõigus ja Vera Poska-Grünthal
Vera Poska-Grünthali päev	3/28/2023	Tiina Ann Kirs	Elu ja tegevus eksiilis: Vera Poska-Grünthali panus välis-Eesti naiste organiseerimisel
1509.	4/5/2023	Toivo Kikkas	Eesti sõjameeste motivatsioon aastatel 1918–1920
1510.	4/26/2023	Marika Mägi	Eestlastest vasallid Saaremaal ja Põhja-Eestis? Arheoloogiline vaade 13. sajandile
1511.	9/27/2024	Karl Kristofer Alp	Kiriklikust kohtupidamisest Eesti Vabariigi algusaegadel
1512.	10/11/2023	Kaarina Rein	Tartu ülikooli algusaegadest trükitud disputatsioonide põhjal
1513. (jäi ära)	10/24/2023	Dorothee Goeze	Väike arhiiv – suured avastused. Carl Schirreni arhiiv Lüneburgis ja selle arhiivi aarded
1514.	11/8/2023	Mihkel Paal	Pukktuulikute paiknemine ja levik Lääne-Eestis
1515.	11/22/2023	Maire Aarsalu	Otepää maalimaastikud
1516.	12/6/2023	Igor Kotjuh	Luulekogu "Klassikalised roosid" (1931) kui Igor Severjanini hübriididentiteedi peegeldus
Ernst Eini päev	12/18/2023	Marju Luts-Sootak	Eini eelkäijad Rooma õiguse õpetoolil Wilhelm von Seeler ja David Grimm
Ernst Eini päev	12/18/2023	Hesi Siimets-Gross	Ernst Eini Roomas kaitsitud doktoritöö ja tema tegevus tsiviilõiguse arendamise vallas
Ernst Eini päev	12/18/2023	Paris Pin-Yu Chen	The Estonian Nationalist Club's Early Activism and Radicalism
Ernst Eini päev	12/18/2023	Rosario Napolitano	The foundation of the "Action Committee for the Universality of Rome" in Estonia and the role of Ernst Ein

ÕES 2023 aastaraamatu autorid

Kaarina Rein: TÜ raamatukogu teaduskeskus, teadur,
PhD (religiooniantropoloogia), kaarina.rein@ut.ee

Mihkel Paal: TÜ geograafia magistrant, mihkel.paal@ut.ee

Taavi Pae: TÜ geograafia osakond, Eesti geograafia kaasprofessor,
PhD (loodusgeograafia), taavi.pae@ut.ee

Toivo Kikkas: TÜ arhiivinduse osakond, arhiivinduse noorem-
teadur, *MA* (arhiivindus), toivo.kikkas@ut.ee

Karl Kristofer Alp: TÜ õigusteaduse bakalaureuseastme üliõpilane,
karl.kristofer.alp@ut.ee

Lea Leppik: TÜ õiguse ajaloo kaasprofessor, *PhD* (ajalugu),
lea.leppik@ut.ee

Anu Kannike: Eesti Rahva Muuseum, vanemteadur,
PhD (etnoloogia), anu.kannike@erm.ee

Marju Luts-Sootak: TÜ õiguse ajaloo professor,
dr. iur. (õigusteadus), marju.luts-sootak@ut.ee

Gaabriel Tavits: TÜ sotsiaalõiguse professor,
dr. iur. (õigusteadus), gaabriel.tavits@ut.ee

Katrin Kiirend-Pruuli: TÜ õiguse ajaloo doktorant,
katrin.kiirend-pruuli@gmail.com

Mati Laur: TÜ üldajaloo osakond, osakonna juhataja ja uusaja
professor, *PhD* (ajalugu), mati.laur@ut.ee

Tiit Rosenberg: TÜ Eesti ajaloo osakond, emeriitprofessor,
knd (ajalugu), tiit.rosenberg@ut.ee

Ago Pajur: TÜ Eesti ajaloo osakond, Eesti ajaloo (uusima aja) kaas-
professor, *PhD* (ajalugu), ago.pajur@ut.ee

Maire Aarsalu: Tartu Kõrgem Kunstikool Pallas, üldmaali lektor,
MA (kirjalik tõlge), maire.aarsalu@pallasart.ee

Merike Ristikivi: TÜ õiguse ajaloo (ladina keel ja rooma õigus)
kaasprofessor, *PhD* (õigusteadus), merike.ristikivi@ut.ee

Tiina Ann Kirss: Eesti Kirjandusmuuseum, erakorraline vanem-
teadur, *PhD* (võrdlev kirjandusteadus), tiina.kirss@kirmus.ee

Rosario Napolitano: Läti Kunstiakadeemia, itaalia keele külalis-
lektor, *PhD*, rosario.napolitano@lma.lv

Hesi Siimets-Gross: Käte Hamburger Kolleg “Einheit und Viel-
falt im Recht” (Münsteri ülikool) / TÜ õiguse ajaloo ja Rooma
õiguse kaasprofessor, *dr. iur.* (õigusteadus),
hesi.siimets-gross@ut.ee